

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
Навчально-науковий педагогічний інститут імені В. О. Сухомлинського

Кафедра початкової освіти

«Допущений до захисту»

Завідувач кафедри Якименко С.І.

(підпис)

«01» листопада 2025 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

зі спеціальності 013 Початкова освіта

на тему:

**ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ
ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ НА УРОКАХ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ
«Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»**

Виконала: студентка 6871м групи

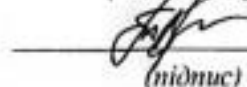
 Штельмах О.О.
(підпис)

Керівник роботи:

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри початкової освіти

(посада, науковий ступень, вчене звання)

 Філімонова Т.В.
(підпис)

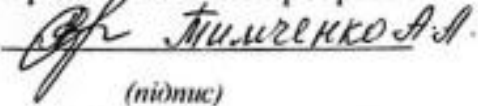
Миколаїв – 2025 р.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
Навчально-науковий педагогічний інститут імені В. О. Сухомлинського

Кафедра початкової освіти
Спеціальність 013 Початкова освіта
Освітня програма «Початкова освіта»

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Гарант освітньої програми

(підпис)

«25» вересня 2025 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Студентці **Штельмах Олені Олександрівні**

1. Тема роботи: Формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ»

Керівник роботи к.пед.н., доцент Філімонова Тетяна Володимирівна

Затверджені наказом ректора № 1383-уч. від «26» листопада 2025 року

2. Термін подання роботи: до 01.12.2025 р.

3. Вихідні дані по роботі: фахова література, довідники з управління проєктами, матеріали конференцій, репозитарій університету.

4. Перелік питань, що належать до розробки (найменування розділів)

Розділ 1. Теоретико-методичні засади вивчення проблеми формування громадянської компетентності молодших школярів на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі

Розділ 2. Дослідно-експериментальна перевірка ефективності методики формування громадянської компетентності молодших школярів на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі

5. Перелік презентаційних матеріалів. Кваліфікаційна робота та презентація на 12 слайдах

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1	Філімонова Т.В., доцент	25.09.2024	23.04.2025
2	Філімонова Т.В., доцент	23.04.2025	29.10.2025

7. Дата видачі завдання 25.09.2024 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№	Назва етапів роботи	Терміни виконання етапів роботи	Примітка
1	Визначався напрямок дослідження. Сформульовано тему, мету і визначено завдання дослідження. Вивчення літературних джерел.	Вересень 2024 р.	Виконано
2	Складання розгорнутого плану магістерської роботи та ознайомлення керівника з планом кваліфікаційної роботи	Вересень 2024 р.	Виконано
3	Написання розділу 1. 1.1. Поняттсво-категорійний апарат дослідження. 1.2.Формування громадянської компетентності молодших школярів як педагогічна проблема. 1.3. Державні вимоги до формування громадянської компетентності молодших школярів у змісті нормативних документів МОН.	Вересень-грудень 2024 р.	Виконано
4	Написання розділу 2. 2.1. Педагогічна діагностика рівнів сформованості громадянської компетентності учнів молодшого шкільного віку на уроках курсу інтегрованого «Я досліджую світ». 2.2. Методика формування громадянської компетентності молодших школярів на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у початковій школі. 2.3. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи.	Січень-жовтень 2025 р.	Виконано
5	Оформлення магістерської роботи	Листопад 2025 р.	Виконано
6	Передача магістерської роботи рецензенту для рецензування	Листопад 2025 р.	Виконано
7	Передача магістерської роботи науковому керівникові для написання відгуку	Листопад 2025 р.	Виконано
8	Попередній захист магістерської роботи	01 грудня 2025 р.	Виконано
9	Захист магістерської роботи	12 грудня 2025 р.	Виконано

Студент

(підпис)

Керівник роботи

(підпис)

Штельмах О.О.

Філімонова Т.В.

АНОТАЦІЯ

Штельмах О.О. Формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Кваліфікаційна робота зі спеціальності 013 Початкова освіта, освітня програма. Миколаїв: НУК ім.. адм.Макарова, 2025. 93 сторінки.

Мета дослідження полягає у створенні та апробації методики, яка допоможе вчителям початкових класів ефективно формувати громадянську компетентність учнів на уроках «Я досліджую світ». У кваліфікаційній роботі проаналізовано стан розробленості проблеми в загальнодидактичній та методичній літературі, розкрито особливості формування громадянської компетентності молодших школярів в умовах Нової української школи, охарактеризовано науково-методичне забезпечення процесу формування громадянської компетентності молодших школярів на уроках «Я досліджую світ», розроблено методику формування громадянської компетентності молодших школярів на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі та перевірити її ефективність.

Ключові слова: громадянська компетентність, здобувачі початкової освіти, інтегрований курс «Я досліджую світ», Нова українська школа.

ANNOTATION

Olena Shtelmakh. Formation of civic competence of primary school students in the lessons of the integrated course “I explore the world”. Qualification work in the specialty 013 Primary education, educational program. Mykolaiv: NUK named after adm. Makarov, 2025. 93 pages.

The purpose of the study is to create and test a methodology that will help primary school teachers effectively form the civic competence of students in the lessons “I explore the world”. The qualification work analyzes the state of development of the problem in general didactic and methodological literature, reveals the features of the formation of civic competence of junior schoolchildren in the conditions of the New Ukrainian School, characterizes the scientific and methodological support of the process of forming civic competence of junior schoolchildren in the lessons “I explore the world”, develops a methodology for forming civic competence of junior schoolchildren in the lessons “I explore the world” in primary school and checks its effectiveness.

Keywords: civic competence, primary school students, integrated course "I explore the world", New Ukrainian School.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ» У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ.....	12
1.1. Поняттєво-категорійний апарат дослідження.....	12
1.2. Формування громадянської компетентності молодших школярів як педагогічна проблема.....	20
1.3. Державні вимоги до формування громадянської компетентності молодших школярів у змісті нормативних документів МОН.....	28
Висновки до першого розділу.....	35
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ» У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ.....	37
2.1. Педагогічна діагностика рівнів сформованості громадянської компетентності учнів молодшого шкільного віку на уроках курсу інтегрованого «Я досліджую світ».....	37
2.2. Методика формування громадянської компетентності молодших школярів на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у початковій школі.....	46
2.3. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи.....	53
Висновки до другого розділу.....	60
ВИСНОВКИ.....	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	69
ДОДАТКИ.....	75

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сьогодні питання громадянської освіти в Україні стає надзвичайно актуальним, адже країна проходить шлях становлення як незалежна, суверенна та демократична держава. Сучасні виклики, такі як «Помаранчева революція», «Революція Гідності», трагічні події на Майдані, російська агресія проти України, включаючи окупацію Криму та повномасштабне вторгнення, підкреслюють критичну важливість громадянської компетентності дітей та молоді для всієї держави. Ця потреба закріплена у ключових законодавчих актах і концептуальних документах, зокрема в Конституції України, Законі України «Про освіту», Концепції розвитку громадянської освіти в Україні, Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді, Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»), Програмі українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді тощо. Ці документи визначають головну мету – виховання громадян, які люблять свою Батьківщину, розуміють свій громадянський обов'язок, спираються на загальнолюдські та національні цінності, і є справжніми патріотами. Освітня система, охоплюючи початкову школу та заклади вищої освіти, має ключове значення в цьому процесі. Початкова школа є фундаментом, де закладаються основи демократичного мислення, формуються уявлення про права та обов'язки, розвивається здатність до критичного аналізу, вміння відстоювати власні позиції, усвідомлювати відповідальність та виявляти повагу до інших, а також діяти в суспільстві, керуючись демократичними цінностями.

Питання формування громадянської освіти дітей та молоді завжди перебувало у фокусі уваги видатних українських педагогів та філософів. Протягом багатьох століть українська педагогіка розвивала свої виховні традиції, завдяки чому наш народ накопичив значний досвід у сфері громадянського виховання. Активні дослідження філософського аспекту формування національно-патріотичних почуттів проводилися такими

науковцями, як В. Арешонков, О. Бандура та інші. Класики педагогіки, як української (П. Юркевич, Г. Сковорода, Т. Шевченко та ін.), так і світової (Я. А. Коменський, Й. Песталоцці, А. Дістервег та ін.), вважали виховання патріотизму одним із найважливіших завдань. У своїх працях вони закладали основи громадянської освіти та патріотичного виховання, просуваючи ідеї народності, гуманізму, людяності та виховання свідомого громадянина-патріота своєї країни.

У нинішній час громадянська освіта має першочергове значення: її мета – підготувати майбутніх громадян до активної участі в житті демократичного суспільства та плекати демократичну культуру. Для досягнення цих цілей необхідні сучасні, інноваційні методи та інструменти. Інноваційні процеси в освіті стали невід'ємною складовою сучасного світу, зумовлені швидким прогресом інформаційних технологій, які охоплюють усі аспекти людської діяльності; переосмисленням філософії освіти з акцентом на загальнолюдські цінності; гуманістичним підходом до взаємодії учасників освітнього процесу; а також необхідністю виховання творчої особистості, готової до активної громадянської позиції в умовах сучасних соціально-економічних реалій.

Новий Державний стандарт початкової освіти висуває амбітну мету: виховувати майбутніх новаторів та свідомих громадян, розкриваючи унікальний потенціал кожної дитини. Це вимагає відмови від застарілих, репродуктивних методів навчання на користь інноваційних підходів. Необхідно впроваджувати нові форми та методи роботи, індивідуалізувати навчальний процес та збагачувати його сучасними технічними та наочними засобами візуалізації. Хоча наукові дослідження та педагогічний досвід свідчать про наявність значних напрацювань у сфері візуалізації в початковій школі, на практиці традиційні методи виявляються недостатньо ефективними для досягнення поставлених цілей.

Актуальність, недостатня дослідженість проблеми та її значущість для педагогічної практики стали визначальними факторами при виборі теми цього дослідження: **«Формування громадянської компетентності здобувачів**

початкової освіти на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ»».

Зв'язок із науковими програмами, планами, темами: робота виконана відповідно до тематичного плану досліджень Навчально-наукового педагогічного інституту імені В. О. Сухомлинського НУК імені адмірала Макарова «Теоретико-методичні засади наступності в освітньому процесі дошкільної та початкової освіти» (номер державної реєстрації 0124U001819).

Мета дослідження полягає у створенні та апробації методики, яка допоможе вчителям початкових класів ефективно формувати громадянську компетентність учнів на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Об'єкт дослідження - процес формування громадянської компетентності учнів молодшого шкільного віку на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Предмет дослідження - методика формування громадянської компетентності молодших школярів на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у початковій школі.

Відповідно до мети, об'єкта та предмета дослідження визначено ключові **завдання:**

1. Провести аналіз ступеня опрацювання проблеми в загальнодидактичній і методичній літературі.
2. Виявити особливості формування громадянської компетентності учнів початкових класів в умовах упровадження Нової української школи.
3. Описати науково-методичне забезпечення процесу формування громадянської компетентності у молодших школярів під час уроків «Я досліджую світ».
4. Розробити й обґрунтувати методику формування громадянської компетентності молодших школярів на уроках «Я досліджую світ», а також оцінити її результативність.

Методи дослідження. Для реалізації мети та вирішення завдань дослідження застосовувалися такі методи:

-Теоретичні: аналіз науково-методичної літератури, яка стосується

формування громадянської компетентності молодших школярів у контексті предмету «Я досліджую світ». До цього належить узагальнення і конкретизація філософських, психолого-педагогічних підходів, а також аналіз нормативно-правової бази. Окремо розглядався педагогічний досвід, накопичений в Україні та за кордоном.

- *Емпіричні*: обґрунтування та оцінювання ефективності методики формування громадянської компетентності молодших школярів підчасуроків «Я досліджую світ» у початковій школі. Використані емпіричні методи включали спостереження, різні форми опитування (бесіди, анкетування, тестування), аналіз результатів навчальної діяльності учнів, моделювання ситуацій та проведення педагогічних експериментів (констатувального, формувального та контрольного).

- *Статистичні*: вивчення ефективності методики супроводжувалося комплексним статистичним аналізом, який охоплював оброблення кількісних даних і якісних характеристик результатів. Для забезпечення зрозумілості отриманих результатів використовувався метод наочної презентації.

Організація дослідження. Науковий пошук здійснювався впродовж 2024–2025 рр. і охоплював три етапи.

На *першому* етапі (2024 р.) було здійснено комплексний огляд наукової літератури, що охоплювала філософські, психологічні, педагогічні та галузеві аспекти. Це дало змогу зрозуміти ступінь розробленості проблеми як у теоретичному, так і в практичному вимірах. На основі отриманих даних були розроблені основоположні підходи до виконання роботи, окреслено її об'єкт і предмет, сформульовано головну мету та першочергові завдання, а також створено план експериментальних дій.

На *другому* етапі (перша половина 2025 року) був проведений констатуючий дослід, під час якого вивчалися та теоретично аналізувалися психолого-педагогічні матеріали, методичні посібники, нормативні документи сучасної початкової освіти, а також аналізувалися публікації та виступи, що стосуються формування громадянської компетентності у дітей молодшого

шкільного віку. Окрім того, мало місце спостереження за уроками «Я досліджую світ», а також позаурочною та позакласною діяльністю; проведено аналіз творчих робіт учнів молодших класів, а також оцінка підготовленості вчителів початкової школи до даної роботи. Результати проведеного дослідження дозволили визначити рівні формування компетентності, а також розробити програму та методику для формувального етапу експерименту, встановити критерії оцінювання рівня громадянської компетентності учнів початкових класів та їх параметри

На *третьому* етапі (II половина 2025 р.) проаналізовано експериментальні дані, узагальнено та систематизовано результати дослідження.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилася протягом 2024-2025 н.р. на базі Миколаївської гімназії №50 імені Г.Л.Дівіної.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягають у систематизації даних щодо стану й особливостей формування громадянської компетентності учнів початкових класів, а також у розробці методики її формування на уроках «Я досліджую світ».

Практичне значення одержаних результатів проявляється в можливості використання їх педагогами початкових класів та асистентами вчителів загальноосвітніх навчальних закладів для організації освітнього процесу в початковій школі. Запропонована методика формування громадянської компетентності може бути інтегрована у структуру громадянської освіти для молодших школярів. Дослідницькі матеріали також можуть слугувати корисним ресурсом для студентів при написанні курсових, дипломних та інших наукових робіт.

Апробація результатів дослідження. За результатами дослідження опубліковано тези «Громадянська освіта – ключова компетентність молодших школярів у новій українській школі» у збірнику «Початкова освіта: сучасні перспективи розвитку» матеріали з проблем початкової освіти, вищої освіти і

науки (м. Миколаїв, Україна, 2025 року), «Особливості формування громадянської компетентності у молодшому шкільному віці» у збірнику наукових праць за матеріалами IX Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти» (Вінниця, 26-27 березня 2025 року); «Громадянська освіта – ключова компетентність молодших школярів у Новій українській школі» у збірнику наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Педагогічна спадщина Василя Сухомлинського в контексті професійної освіти: міждисциплінарний вимір» (16-17 жовтня 2025 року, м. Миколаїв); «Методика формування громадянської компетентності молодших школярів на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у початковій школі» у Методичному віснику кафедри початкової освіти «Теоретичні та практичні дослідження здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти: за матеріалами магістерських досліджень (м. Миколаїв, Україна, 2025 року).

Структура роботи. Кваліфікаційна робота включає вступ, два розділи, висновки до кожного розділу, загальні висновки, список використаних джерел та додатки. Загальний обсяг роботи становить 93 сторінки. Робота містить 4 рисунки, 8 таблиць, 4 додатки. Список використаної літератури складається з 72 джерел. Презентація роботи виконана в програмі PowerPoint на 12 слайдах.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ» У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

1.1. Поняттєво-категорійний апарат дослідження

Сьогодні до України прикута увага всього цивілізованого світу, адже вона вписує одну з найвизначніших сторінок своєї історії. Наш народ твердо стоїть на захисті свободи, демократії та універсальних цінностей, а також прагне зайняти гідне місце серед європейських держав. Освітня реформа, яка була започаткована, є яскравим доказом готовності українського суспільства до побудови сучасного освітнього середовища. У такому середовищі учнів навчають формувати ключові цінності, необхідні для успішної самореалізації та оволодіння потрібними компетентностями, розвивають у них навички критичного мислення, уміння висловлювати власну позицію, а також формують свідомих і відповідальних громадян [66, с. 12-13].

Ідеї громадянської освіти та виховання завжди залишалися актуальними в українській педагогічній традиції. Значний внесок у розв'язання ключових питань громадянської освіти і виховання дітей та молоді, формування їх національної самосвідомості, розкриття суті громадянськості, а також у дослідження психолого-педагогічних і народознавчих основ цього процесу здійснили науково-теоретичні й практичні праці таких дослідників, як В. Андрущенко, Р. Арцишевський, М. Боришевський, Г. Ващенко, М. Задерихіна, І. Зязюн, П. Ігнатенко, О. Киричук, Н. Косарева, В. Кремень, Л. Крицька, Т. Ладиченко, В. Оржеховська, В. Поплужний, С. Русова, А. Сиротенко, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська, Г. Філіпчук, К. Чорна та інші.

Григорій Ващенко, видатний український педагог, у своєму творі «Виховний ідеал» наголошує на важливості громадянського виховання. Він підкреслює, що школа повинна приділяти цьому напрямку більше уваги. Недостатньо лише забезпечувати учнів знаннями, навіть такими важливими, як знання з історії рідного народу. Одного патріотичного виховання через лекції також замало. Окрім теоретичних основ, необхідні практичні дії. Учнів треба навчати сумлінно виконувати свої громадські обов'язки танести за них відповідальність перед спільнотою школи та педагогами. Школа повинна стати для учнів своєрідною «маленькою батьківщиною», яку вони люблять,якою пишаються і яку разом із вчителями розвивають. Шкільне життя має бути максимально повноцінним, задовольняти всі здорові потреби молоді, наскільки можливо. Водночас учням слід надавати можливість виступати не тільки споживачами, а також творцями шкільної спільнотита її цінностей [4, с. 74-81].

Василь Сухомлинський, видатний представник української педагогіки, одним із перших у радянськийперіод звернувся до громадянського виховання як до ключової педагогічної проблеми. У своїх численних працях,зокрематаких як «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості», «Духовний світ школяра», «Виховання і самовиховання», «Серце віддаю дітям», «Народження громадянина», «Як виховати справжню людину» та інших, він активно популяризував розвиток громадянськості і патріотизму серед молодших школярів, наголошуючи на важливості співпраці школи, сім'ї та громади [60, с. 20-22].

Сухомлинський зазначав, що риси громадянина формуються під впливом численних педагогічних чинників, а також під дією соціального середовища [60, с. 23].

Він підкреслював, що задовго до досягнення повноліття підліток має перейматися громадянськими цінностями ідумками, а справжнє формування громадянської свідомості через навчання починається там, де думка надихає, пробуджує і закладає прагнення до моральних ідеалів [60, с. 24].

Ідеї цього великого педагога, ґрунтуючись на принципах педагогічної деонтології, сприяють глибшому розумінню дитини вчителями та вдосконаленню їхніх підходів до навчання. За своїм змістом ці методики випередили час, отримали високу оцінку і стали основою для роботи педагогів Нової української школи [47].

Питання організації освітнього процесу в початковій школі досліджували такі фахівці, як В. Бондар, М. Вашуленко, Н. Бібік, Ю. Гільбух, О. Савченко, І. Шапошнікова та інші. Їхні роботи охоплюють процес формування основ наукового мислення молодших школярів та актуалізують тему громадянської освіти.

Сучасні українські науковці О. Пошетун та І. Тараненко розглянули концепції й тенденції громадянського виховання, підтримавши загальноєвропейський підхід до розвитку громадянськості та визначивши шляхи її формування.

Педагогічні аспекти громадянського виховання в сучасних умовах були досліджені в роботах таких авторів, як І. Бех, Н. Бібік, М. Боришевський, В. Кремень та інші. У методичному посібнику В. Доміної «Формування громадянської компетентності молодших школярів у контексті національно-патріотичного виховання» детально розглянуті теоретичні засади цього процесу. Крім того, представлено практичні рекомендації щодо проведення уроків і позакласних заходів з метою формування громадянської компетентності учнів [23].

У сучасних реаліях громадянська освіта спрямована на підготовку молодого покоління до активної участі в житті демократичного суспільства та формування демократичної культури. Важливо, щоб громадяни з раннього віку навчалися бути повноцінними членами суспільства тієї держави, до якої вони належать. Це передбачає розвитку них таких якостей, як свобода, активність, ініціативність і творчість. Людина має критично мислити, знати свої права й обов'язки, уміти їх реалізовувати, працювати в команді, вести конструктивний діалог, домовлятися та шукати компроміси.

Мета громадянської освіти — формування в учнів громадянської компетентності як важливого та багатогранного особистісного утворення.

Науковці визначають, що громадянська компетентність охоплює низку ключових умінь: орієнтуватися в питаннях сучасного соціально-політичного життя України; розуміти процедури участі в діяльності політичних інституцій демократичної держави та органів місцевого самоврядування; застосовувати навички захисту своїх інтересів, прав і свобод, а також прав інших осіб. Крім того, громадянська компетентність означає виконання громадянського обов'язку на рівні як громади, так і держави, використання ефективних стратегій взаємодії з органами державної влади задля спільного блага. Також важливо опановувати законодавчо обґрунтовані способи діяльності й моделі поведінки, які сприяють захисту людських прав та індивідуальних інтересів. Вона передбачає свідомий підхід до вибору і вміння застосовувати демократичні практики ухвалення рішень — як на індивідуальному рівні, так і колективному, зважаючи на потреби та інтереси громадян, певних спільнот і загалом суспільства [34, с. 193].

Громадянська компетентність визначається як здатність індивіда активно, відповідально та ефективно реалізовувати свої права і обов'язки задля сприяння розвитку демократичного суспільства [34, с. 194].

Відповідно до Концепції громадянської освіти в школах України, розробленої українськими педагогами в межах проекту «Освіта для демократії в Україні» (2001), її основними компонентами є:

- громадянські знання, які формують уявлення про способи функціонування особистості в політичній, правовій, економічній, соціальній культурній площинах демократичної держави;
- громадянські вміння та практичний досвід участі у суспільно-політичному житті і застосуванні набутих знань;
- громадянські чесноти, що включають норми, цінності та якості, необхідні для громадянина демократичного суспільства [19, с. 4].

Нормативна база громадянської освіти в Україні, створена за останні роки, включає ряд правових актів різного рівня, які регулюють суспільні відносини у сфері освіти. До таких документів належать Закони України «Про освіту» (1991) і «Про загальну середню освіту» (1999), Концепція загальної середньої освіти для 12-річної школи (2001), Національна доктрина розвитку освіти (2002). У цих документах викладено загальні засади освіти у формуванні громадянина, визначено принципи і підходи, спрямовані на виховання демократичної свідомості молодого покоління. Аналіз правових документів, які формують основу сучасної освітньої політики України, показує, що процес становлення сучасного бачення громадянської освіти бере початок на початку 90-х років. Це відбувалося в контексті утвердження демократичних принципів та формування виховання особистості в умовах незалежної української держави [13, с. 11].

Сучасні українські дослідники трактують громадянську компетентність як здатність людини активно, відповідально та результативно здійснювати свої громадянські права й обов'язки, сприяючи розвитку демократичного суспільства. Ця компетентність є однією з ключових для особистого розвитку, поряд із такими як уміння навчатися, соціальними навичками, загальнокультурною підготовкою, збереженням здоров'я, ІКТ-компетентністю та підприємництвом. Саме ці компетентності нині визначені як орієнтири освітньому розвитку України та є бажаним результатом громадянської освіти.

Громадянська компетентність – здатність людини активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права та обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства. [13].

Окремо варто відзначити концепцію Олени Кучер, яка аналізує громадянську компетентність у двох вимірах. У широкому сенсі вона розглядає її як функцію громадянського суспільства, що забезпечує основу для ефективної громадянської діяльності на рівні особи, соціальних груп і загалом у суспільстві. У вузькому сенсі компетентність виступає як характеристика діяльності окремої особи, яка інтегрує досягнення громадянських знань, умінь і

навичок. Така діяльність включає засвоєння громадянських цінностей і норм поведінки, а також формування соціальної відповідальності як важливої риси людини [17, с. 40–41].

О. Пометун описує громадянськість як здатність людини усвідомлено реалізовувати свої права та обов'язки, поважати права й свободи інших, а також відчувати відповідальність перед суспільством і державою за свої дії [44, с. 8].

Громадянська компетентність, якає однією з ключових характеристик особистості, включає всебе вміння аналізувати політичні ситуації та робити висновки, здатність шукати й критично оцінювати інформацію, використовувати медіа-засобита засоби комунікації для участі в публічних обговореннях і процесах, а також брати участь у демократичному ухваленні рішень та реалізовувати їх на практиці [13].

Т. Смагіна зазначає, що громадянська компетентність тісно пов'язана з громадянською відповідальністю людини. Це передбачає здатність спільно з іншими приймати рішення та реалізовувати їх, демонструвати толерантність, гармонізувати особисті інтереси з потребами громади та суспільства, брати активну участь у функціонуванні демократичних інститутів і прагнути до самореалізації свого особистісного потенціалу[46, с. 19–20].

На основі аналізу теоретичних підходів допроблематики громадянської освіти, компетенції та компетентності ми пропонуємо таке визначення: **громадянська компетентність** – це інтегративна якість особистості, яка забезпечує її здатністьсвідомо, відповідально й ефективно користуватися своїми громадянськими правами й свободами, виконувати обов'язки громадянина, займати активну життєву позицію, підтримувати цінності демократичного суспільства, проявляти патріотизм щодо своєї Батьківщини та повагу до культур і народів інших країн.

Уцьомуконтексті варто підкреслити кілька важливих аспектів: ключовою характеристикою громадянської компетентності є здатність людини успішно виконувати багатофункціональні, міжпредметні та культурно обґрунтовані завдання, досягаючи поставлених цілей. Ця компетентність спирається на

цінності громадянства, які охоплюють ідеали, переконання та моральні установки особистості. Її формування як готовності діяти у навчальному середовищі можливе лише за умови співпраці між педагогом і учнями. Взаємопов'язані складові громадянської компетентності потребують комплексного підходу, тому заклад освіти має забезпечити необхідні умови для розвитку в учнів відповідного рівня знань, навичок і ставлень.

З огляду на зазначене, доцільно визначити зміст громадянської компетентності для учнів початкової школи.

Учень молодшого шкільного віку, у якого розвинена громадянська компетентність знає:

- основні національні й загальнолюдські цінності;
- основні положення про державу, закони, права людини, обов'язки громадянина;
- правила спілкування з однолітками та дорослими, норми поведінки в різних життєвих ситуаціях, включаючи сімейне спілкування.

Учень молодшого шкільного віку, зі сформованою громадянською компетентністю уміє:

- ефективно взаємодіяти зі своїми ровесниками та дорослими;
- брати участь у колективних обговореннях і вирішенні проблем;
- свідомо робити вибір;
- долучатися до діяльності родини та класу, зокрема під час ухвалення рішень;
- проявляти ініціативу у суспільно корисній діяльності;
- чітко висловлювати й аргументувати свою думку. Виявляє у поведінці та оцінках:
 - повагу до прав людини й законодавства;
 - прагнення до справедливості, чесність і відповідальність;
 - відкритість до різноманіття й його сприйняття;
 - патріотизм;

– шанобливе ставлення до історії, культури, мови та традицій своєї країни.

Формування громадянських компетентностей особистості є складним і тривалим процесом. Ці компетентності, особливо соціальні та пов'язані з цінностями, дитина починає засвоювати передусім у сімейному середовищі, взаємодіючи з батьками та іншими членами родини.

Громадянська компетентність виступає інтегративною характеристикою особистості, що відображає певний рівень її готовності до активної участі в суспільному житті. Вона безпосередньо пов'язана з громадянськістю як духовно-моральною цінністю, світоглядною та психологічною рисою, що визначається державною самоідентифікацією та усвідомленням належності до конкретної країни.

Ця компетентність охоплює сукупність знань, навичок, умінь, емоційних переживань, ціннісних орієнтацій і переконань, які допомагають людині знайти своє місце у суспільстві, розуміти відповідальність за свої дії та себе. Вона формує свідомість громадянина, відповідального за свою країну і готового реалізовувати свої потенціали саме тут. Громадянська компетентність включає такі аспекти, як активність, позиція, вибір та відповідальність. Її прояв можна помітити у соціально-комунікативних та інформаційно-дослідницьких здібностях особистості, громадській участі, вміннях вирішувати соціальні конфлікти й проблеми, діяти ефективно в умовах невизначеності, приймати обґрунтовані рішення та робити відповідальний вибір. Ця складова особистості сприяє її саморозвитку, самореалізації та допомагає визначити власну життєву стратегію.

1.2. Формування громадянської компетентності молодших школярів як педагогічна проблема

Формування громадянських компетентностей особистості є складним і тривалим процесом. Особливо важливі соціальні аспекти та компетенції, пов'язані з цінностями, які дитина здобуває насамперед у сімейному середовищі, отримуючи знання і досвід від батьків та інших членів родини.

Громадянин — це людина, яка асоціює себе з конкретною країною, маючи юридичний статус, що забезпечує можливість користуватися певними правами та виконувати визначені обов'язки.

Громадянськість представляє собою духовно-моральну цінність і світоглядно-психологічну характеристику, яка формується на базі державної само ідентифікації та усвідомлення приналежності до певної країни. Вона передбачає більш або менш лояльне ставлення до існуючих у державі порядків, законів, інституцій влади, відчуття власної гідності, знання і повагу до прав людини, цінності громадянського суспільства, а також здатність і готовність відстоювати свої права та виконувати обов'язки.

Формування громадянських компетентностей особистості є складним і тривалим процесом. Ці важливі навички, особливо соціальні та ті, що стосуються цінностей, дитина здебільшого отримує у сімейному середовищі — від батьків та інших найближчих родичів.

Поняття «громадянин» охоплює людину, яка ідентифікує себе з певною країною, де вона має відповідний юридичний статус. Цей статус дає їй право користуватися законними правами і водночас дотримуватися визначених обов'язків [19, с. 4].

Громадянськість визначається як духовно-моральна цінність і світоглядно-психологічна характеристика особистості, яка зумовлена її державною самоідентифікацією та усвідомленням належності до конкретної країни. Вона включає ставлення до встановлених державних порядків, законів і владних інституцій, а також відчуття власної гідності, знання та повагу до прав

людини. Крім того, громадянськість передбачає готовність і здатність людини захищати свої права та виконувати визначені обов'язки, а також підтримувати чесноти громадянського суспільства [19, с. 4].

Громадянська освіта - це процес навчання, який спрямований на те, щоб люди могли жити в умовах сучасної держави, дотримуватися її законів, водночас захищати свої права, вимагати від влади забезпечення законних потреб і діяти як активні громадяни демократичного суспільства.

Громадянська компетентність визначається як здатність людини активно, відповідально та ефективно реалізовувати свої громадянські права і обов'язки з метою сприяння розвитку демократичного суспільства.

Рада Європи розробила ряд умов, які сприяють формуванню громадянської компетентності в освітньому середовищі на різних рівнях: на уроках, у шкільному середовищі, місцевій громаді та для широких верств населення. Основні положення включають: – активну участь учнів, педагогів та батьків у демократичному управлінні навчальними закладами;

- демократизацію методів навчання, виховання та побудову взаємодії учасників освітнього процесу;

- використання методів, орієнтованих на інтереси учня і студента, включаючи реалізацію спільних колективних педагогічних проєктів у співпраці з організаціями, що опікуються демократичним громадянством;

- впровадження освітніх підходів, які інтегрують теорію з практикою;

- залучення учнів і студентів до особистої та колективної оцінки якості освіти;

- стимулювання обмінів, зустрічей і співпраці між учнями, студентами та педагогами з різних закладів задля взаєморозуміння;

- поширення освітніх методик, які формують у суб'єктів навчання толерантність і повагу до культурного та релігійного різноманіття;

- інтеграцію формальної і неформальної освіти;

- встановлення партнерських відносин між школою, сім'єю, громадою та медіа. Ці принципи спрямовані на підвищення рівня громадянської

освіченості й компетентності для підтримки демократичних цінностей та гармонійного розвитку суспільства [47, с. 17].

Компетентнісний підхід передбачає спрямування освітнього процесу на формування та розвиток ключових (базових, основних) і предметних компетентностей особистості. Його результатом є формування загальної компетентності людини — інтегрованої характеристики, що поєднує в собі ключові компетентності. Ця характеристика повинна формуватися в процесі навчання та включати знання, уміння, ставлення, досвід діяльності й моделі поведінки.

Серед основних характеристик компетентнісного підходу можна виділити:

- зміщення уваги з процесу навчання на його результат;
- перехід від орієнтації на викладання (передачу інформації) до учіння (активного здобування знань);
- фокусування педагогічних зусиль на розбудову ключових універсальних компетентностей й загальних умінь предметного характеру, а також посилення прикладної, практичної складової освіти [47, с. 18].

Ключовими поняттями в межах цього підходу є компетентність і компетенція, а також ключові й предметні компетентності. Уточнення поняття «компетентність» є досить складним, адже воно охоплює:

- 1) потенціал особистості, який проявляється у конкретних ситуаціях;
- 2) здатність одночасно розуміти й діяти, що дає людині змогу адаптуватися до нових культурних, соціальних, економічних чи політичних умов і діяти відповідно до актуальної ситуації.

У сфері освіти компетентність розглядається як інтегрована здатність, що формується в навчальному процесі. Вона складається із знань, досвіду, цінностей і ставлення, які можуть бути впроваджені в практичну діяльність. Таким чином, компетентність є своєрідним зв'язком між сьогодишньою освітою та майбутньою практикою. Для її формування необхідно доповнювати традиційний зміст освіти елементами, що готують учнів до ефективного

вирішення реальних проблем у повсякденному житті — від побутових до соціальних і виробничих завдань [19, с. 4].

Компетенція розглядається як вужче поняття порівняно з компетентністю. Як зазначає В. Доміна, компетенція є суспільно визнаним рівнем знань, умінь, навичок і ставлень у певній сфері діяльності людини. Це соціально закріплений освітній результат, який визначає реальні вимоги до засвоєння учнями комплексу знань, способів діяльності, досвіду і ставлень у певній галузі, формуючи необхідні для соціальної взаємодії якості особистості [17, с. 25].

Компетентнісний підхід разом із особистісно орієнтованим став основою Державного стандарту початкової загальної освіти. Цей підхід передбачає чітке визначення результативної складової засвоєння змісту початкової освіти [17, с. 35].

У Державному стандарті зазначено, що головним завданням початкового навчання є формування в учнів ключових компетентностей, таких як:

- уміння вчитися,
- соціальна компетентність,
- громадянська,
- загальнокультурна,
- інформаційно-комунікативна,
- здоров'язбережувальна.

Ключові компетентності є інтегрованими і формуються через усі предмети, поєднуючи урочну та позаурочну діяльність і враховуючи взаємодію із соціумом [17].

Громадянська компетентність відіграє важливу роль у формуванні ключових навичок молодших школярів. Відповідно до Державного стандарту початкової загальної освіти, вона визначається як здатність особи активно, відповідально та ефективно реалізовувати свої права і обов'язки для сприяння розвитку демократичного суспільства. Основні компоненти громадянської компетентності та відповідні критерії (згідно з [26, с. 29]) подано в таблиці 1.1.

Структурні компоненти та критерії громадянської компетентності

Компоненти	Критерії
Ціннісний	Формування особистісних якостей: - Почуття власної гідності та толерантності. - Любов до Батьківщини, рідної мови, повага до народу, держави, її символів і традицій. - Шанування загальнолюдських цінностей, таких як права людини, свобода, рівність і солідарність. - Визнання важливості законів, здатність орієнтуватися в актуальних суспільно-політичних питаннях України та вибудовувати власну позицію.
Когнітивний	Система знань: - Усвідомлення процесів глобалізації, розуміння міжнародних відносин. - Знання принципів прав людини та демократичних свобод. - Орієнтація у правилах колективного життя, демократичних умовах їх встановлення, взаємодії влади, суспільства та особистості, а також процесах розвитку демократії. - Глибоке розуміння національної культури, історії, традицій, звичаїв та мови.
Діяльнісний	Практичні компетенції: - Вміння діяти самостійно в життєвих ситуаціях і захищати свою громадянську позицію. - Навички вирішення конфліктів за принципами демократії. - Здатність до ефективного спілкування та порозуміння

	з людьми. -Уміння співпрацювати в команді та брати участь у колективній діяльності.
Мисленнєво-креативний	Особистісний розвиток: -Здатність приймати відповідальність за свої дії. -Участь у дискусіях з аргументацією власної думки. - Критичне та творче мислення. - Поважання різних поглядів та думок інших.

Актуальність проблеми розвитку громадянської компетентності середучнів молодшої школи зумовлена нагальною потребою українського суспільства у формуванні особистостей, здатних здійснювати усвідомлений вибір та використовувати демократичні підходи у процесі прийняття як індивідуальних, так і колективних рішень. При цьому важливо враховувати потреби й інтереси громадян, представників певних спільнот, суспільства та держави загалом. Саме тому виховання в молодших школярів рис громадянина та патріота має стати пріоритетним напрямом роботи вчителя початкових класів [26, с. 46].

Якість освіти значною мірою залежить від того, як організований навчальний процес. Формування громадянських знань і компетентностей може ефективно здійснюватися за допомогою міжпредметного підходу в освітньому процесі.

Цей метод дозволяє інтегрувати необхідні знання і навички не через окрему дисципліну, а завдяки поєднанню матеріалу в межах інтегрованих освітніх галузей, наприклад курсу «Я досліджую світ».

Міжпредметні заняття ставлять за мету об'єднання споріднених тем із кількох предметів. Завдяки інтегрованому навчанню можна застосовувати міжпредметні зв'язки на всіх етапах засвоєння матеріалу. На таких уроках навчальна інформація подається блоками, що охоплюють кілька тем одночасно. Вони сприяють інтеграції громадянських знань і оновленню методів, форм та

інструментів навчального процесу.

Національна система освіти прагне зберегти найкращі досягнення власної традиції в організації навчального процесу, водночас засвоюючи адаптуючи позитивний досвід зарубіжних країн. У педагогічній практиці існує понад тридцять конкретних форм навчання. Вибір методів організації освіти залежить від поставлених завдань навчання і виховання, особливостей змісту окремих дисциплін, їх розділів, а також конкретного змісту навчального матеріалу. Для підвищення ефективності навчального процесу важливо не лише використовувати відповідні форми організації, але і вдало комбінувати їх різновиди. Кожна форма має свої специфічні особливості, які слід враховувати при виборі шляхів освоєння знань учасниками освітнього процесу, зокрема методів і технологій [47, с. 18].

Завершальним етапом громадянської освіти має стати формування у молодого покоління громадянської компетентності як складного прояву особистісного розвитку.

Сучасні українські дослідники зазначають, що громадянська компетентність включає здатність орієнтуватися в проблемах суспільно-політичного життя країни, знання процедур участі у діяльності політичних інститутів демократичної держави й органів місцевого самоврядування. Вона охоплює застосування технологій і процедур для захисту власних інтересів, прав і свобод як особистих, так і інших громадян, виконання громадянського обов'язку в межах місцевої громади та загалом держави. Крім того, громадянська компетентність передбачає вміння взаємодіяти з органами державної влади задля користі собі та суспільству, діяти відповідно до законодавства України, захищаючи власні інтереси й права людини, а також приймати обґрунтовані рішення через демократичні механізми, враховуючи потреби громадян і суспільства.

В.Доміна визначає громадянську компетентність як здатність людини активно, відповідально та результативно реалізовувати свої права й обов'язки для розвитку демократичного суспільства. Ця компетентність являє собою

сукупність знань, умінь, навичок, емоційно-ціннісних орієнтацій і переконань, що сприяють усвідомленню свого місця в суспільстві, а також виконанню обов'язків і відповідальності перед співвітчизниками, Батьківщиною та державою [47, с. 19].

Виокремлення громадянської компетентності як результату освіти є актуальним завданням для української освітньої системи. Ця складова суспільного життя в Україні залишається недостатньо розвиненою і потребує цілеспрямованого вдосконалення.

Громадянська компетентність охоплює низку важливих умінь:

- орієнтуватися у проблемах сучасного суспільно-політичного життя в Україні, володіти знаннями про процедури участі у функціонуванні політичних інститутів демократичної держави й органів місцевого самоврядування;

- застосовувати ефективні механізми й технології для захисту особистих прав, свобод та інтересів, а також прав інших громадян і виконання громадянських обов'язків як у межах місцевих громад, так і на загальнодержавному рівні;

- використовувати стратегії взаємодії з органами державної влади в інтересах власних та громадянського суспільства;

- діяти відповідно до чинного законодавства України, застосовуючи такі поведінкові моделі, які сприяють досягненню особистих цілей і при цьому забезпечують захист прав людини й громадянина;

- свідомо обирати й застосовувати демократичні технології для ухвалення рішень як на індивідуальному, так і колективному рівнях, враховуючи потреби та інтереси громадськості, представників спільнот, суспільства та держави [17, с. 59].

Сучасні українські дослідники визначають громадянську компетентність як здатність особистості активно, відповідально й ефективно реалізовувати свої громадянські права і виконувати обов'язки задля розвитку демократичного суспільства.

Громадянська компетентність входить до переліку ключових

компетентностей особистості (навчальна, соціальна, загальнокультурна, здоров'язберезувальна, ІКТ-компетентність і підприємницька), які нині окреслені як орієнтири для розвитку української освіти й головний результат громадянської освіти [17, с. 66].

1.3. Державні вимоги до формування громадянської компетентності молодших школярів у змісті нормативних документів МОН

Нормативно-правові засади громадянської освіти в Україні ґрунтуються на Конституції України, Законі України «Про освіту» та стратегічних документах, таких як Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки, Стратегія національно-патріотичного виховання дітей і молоді на 2016–2020 роки та Національна стратегія у сфері прав людини. Прийняття нового Закону України «Про освіту» забезпечило нормативне визначення громадянської освіти, тому наразі важливо здійснювати подальші кроки для її ефективного впровадження. Посилаючись на багатий досвід українського державотворення та право українського народу на самовизначення, закріплене у Конституції України, документ визначає країну як суверенну незалежну, демократичну, соціальну правову державу. У центрі її цінностей стоїть людина з її життям, здоров'ям, честю, гідністю, недоторканністю та безпекою, що визнаються найвищою суспільною цінністю.

У статті 12 Закону України «Про освіту» визначено, що метою повної загальної середньої освіти є розвиток ключових компетентностей, необхідних для успішного життя сучасної людини [34]. Серед цих компетентностей особлива увага приділяється громадянським і соціальним навичкам, які базуються на засадах демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя. Вони також охоплюють усвідомлення рівності прав і можливостей відповідно до завдань та принципів освіти, а також наскрізні навички, зокрема критичне мислення.

Державний стандарт освіти Нової української школи виділяє серед ключових компетентностей важливу складову — компетентності для демократичного громадянства. Вони формують громадянську компетентність учнів, якає комплексною інтегрованою властивістю, що включає необхідні навички та здібності для успішної самореалізації та соціальної взаємодії в умовах демократичного суспільства. Замість авторитарного підходу, який раніше домінував у школах і мав на меті лише передавання знань, сьогодні впроваджується принцип демократії в освіті. Сучасна школа має стати своєрідним мікросуспільством, де навчальний процес, стосунки між учнями, вчителями й батьками регулюються на демократичній основі. Учні здобувають практичний життєвий досвід, активно залучаються до демократичного життя через усвідомлення та реалізацію своїх прав і обов'язків.

На противагу авторитарній системі, демократична школа пропонує співпрацю замість примусу, свободу вибору того, що вивчати, як навчатися та з ким працювати поруч. Відбувається спільне прийняття рішень, знаходяться компромісні підходи. Цінність учнівських ідей заохочується, активно розвивається діалог. Відповідальність за якість освітнього процесу розподілена між учителем і учнем, а кінцева відповідальність за навчальні досягнення покладається на учня. Окрім предметних знань, оцінюється також суспільна активність та особистісний розвиток.

У Концепції «Нова українська школа» акцентується увага на створенні нового покоління випускників, яке асоціюється з особистістю, патріотом та інноватором. Освічені українці мають бути всебічно розвиненими, відповідальними громадянами, готовими до ризику та постійного впровадження інновацій, адже саме такі люди здатні забезпечити поступ української економіки у XXI столітті [29]. Нормативний документ також підкреслює значення громадянських і соціальних компетентностей, які охоплюють знання культури демократії, правову грамотність, усвідомлення рівності прав і можливостей, толерантність, здатність до ефективної соціальної комунікації та дотримання принципів здорового способу життя [29].

У Державному стандарті початкової загальної освіти визначено обов'язкові результати навчання молодших школярів у формуванні «Соціальної та громадянської компетентностей». Цей документ також встановлює мету та загальні очікувані результати освітньої галузі «Громадянська та історична», яка інтегрується у змісткурсу «Я досліджую світ». Її основна мета полягає у формуванні громадянської свідомості, власної ідентичності та готовності до змін через усвідомлення взаємозв'язку між минулим і теперішнім, активну громадянську позицію з опорою на демократичні засади, повагу до прав і свобод людини, толерантне ставлення до інших і досвід соціального життя, що базується на демократичних принципах.

Очікувані результати включають такі компетентності:

- встановлення зв'язків між подіями, діяльністю людей і її наслідками в історичному контексті, а також пояснення важливості пам'ятних дат як для себе, так і для української спільноти;
- орієнтація у соціальному середовищі з метою його розвитку, оцінка впливу природних факторів і людської діяльності на суспільне життя;
- робота з різноманітними джерелами соціальної та історичної інформації, здійснення аналізу їхнього змісту й критичної оцінки;
- узагальнення інформації з різних джерел для створення розповідей про минуле і теперішнє;
- формування обґрунтованих суджень про історичні події, видатні особистості та ключові факти суспільного життя;
- розвиток почуття особистої гідності, дія на основі усвідомлення своїх прав і свобод, повага до прав інших людей і запобігання дискримінаційним проявам;
- усвідомлення себе громадянином України, аналіз культурно-історичних основ своєї ідентичності та визнання важливості багатокультурності;
- дотримання норм демократичного громадянства, активна участь у житті шкільної спільноти та місцевої громади [19].

На основі зазначених нормативно-правових актів та концепцій громадянської освіти й виховання можна окреслити зміст громадянської освіти, який спрямований на формування громадянської компетентності особистості. Він охоплює такі компоненти:

Громадянські знання, які включають:

а) Філософсько-культурологічні та морально-етичні аспекти охоплюють знання про громадянські, демократичні, загальнолюдські, європейські та національні норми і цінності. Ці аспекти передбачають розуміння європейської ідентичності, спадщини українського народу, а також культури світової цивілізації.

б) Політологічна сфера включає інформацію про різновиди держав, політичний устрій суспільства, роботу політичної системи та характер влади в Україні. Важливу роль відіграють знання про політичні інституції, організації, принципи і процедури суспільної взаємодії, особливості виборчої системи. Також розглядаються принципи співпраці між державними органами й органами місцевого самоврядування, їхня відповідальність перед громадянами, основи громадянського суспільства, соціальні гарантії і засоби ефективної взаємодії з різними владними структурами.

в) У сфері правових знань акцент зроблено на правах людини та механізмах їхнього захисту, а також на ключових правових положеннях, які регулюють правомірну поведінку громадян в Україні.

г) Економічний блок охоплює знання про фінансову, податкову й бюджетну системи держави, функціональні обов'язки місцевого самоврядування, основи ринкових відносин, економічні закони та чинники розвитку економіки. Також досліджуються економічні права громадян.

г) Соціальні знання: про соціально відповідальну поведінку, стратегії ефективної комунікації, способи розв'язання конфліктів та взаємодії з іншими людьми.

– Розвиток громадянських умінь:

а) У політичній сфері суспільного життя: орієнтуватися в питаннях сучасної суспільно-політичної ситуації в Україні, формувати власну точку зору; упроваджувати методи та стратегії взаємодії з державними органами задля своєї користі та блага громадянського суспільства; застосовувати інструменти громадського впливу на владу; ініціювати громадську активність;

б) У правовій сфері: захищати та послідовно відстоювати свої права; використовувати механізми й технології захисту власних інтересів, прав і свобод, а також прав інших громадян; виконувати громадянські обов'язки нарівні місцевої громади, держави та її політичних структур; дотримуватись моделей діяльності й поведінки, що відповідають чинному законодавству України, сприяють самореалізації особистості та захищають права людини і громадянина;

в) У соціальній сфері: ефективно налагоджувати спілкування, використовувати етичні моделі поведінки для забезпечення гармонійних міжособистісних і міжгрупових відносин; долати упередження, прояви націоналізму, расизму й нетерпимості, сприймати різноманітність, знаходити компроміси з різними етнічними та релігійними групами задля соціального миру; вміти слухати, розуміти й оцінювати аргументи інших; аналізувати альтернативні варіанти дії з врахуванням етичних норм; розробляти стратегії прийняття рішень, виходячи з цінностей громадянського суспільства, навіть у складних ситуаціях; здійснювати усвідомлений вибір, застосовуючи демократичні підходи до прийняття рішень на індивідуальному й колективному рівні, враховуючи інтереси як власні, так і суспільства в цілому; брати активну участь у самоорганізації та самоврядуванні молоді;

г) В економічній сфері: ефективно реалізовувати свої права як учасника ринкових відносин, споживача та платника податків; будувати й розвивати партнерські економічні відносини; орієнтуватися в умовах сучасного ринку;

д) У галузі загальних знань: розвивати критичне та незалежне мислення; оцінювати отриману інформацію, зокрема щодо різних світоглядних, соціальних, політичних і культурних концепцій; аналізувати її та

використовувати для прийняття обґрунтованих рішень; формулювати й аргументовано висловлювати власну позицію; брати участь у дискусіях, ефективно захищаючи свою точку зору.

Громадянські цінності, установки та ставлення охоплюють кілька азжливих аспектів:

а) Загальнолюдські: доброта, чуйність, милосердя, совість, чесність, правдивість, працелюбність, справедливість, гідність, терпимість до інших, повага і любов до батьків та роду, дбайливе ставлення до природи.

б) Демократичні (громадянського суспільства): почуття власної гідності, повага до прав людини та свободи особистості як найвищої цінності, дотримання та шанування законів. Акцентна ключових демократичних принципах, таких як свобода, справедливість, рівність можливостей, здатність жити в злагоді, повага до людської гідності й прав, солідарність, турбота про довкілля та прагнення до миру. Ставлення до влади має бути людським, але водночас вимогливим. Важливо мати активну громадянську позицію, вірити у свій вплив на розвиток суспільства, а також поважати інтереси, права та самобутність великих і малих народів, сприяючи міжкультурному взаєморозумінню й толерантності.

в) Національні: це обов'язок і відповідальність перед співвітчизниками, Батьківщиною і державою; віра у духовну силу нації та її майбутнє; любов до України, рідного краю, а також повага до національної історії, культури, мови та традицій.

Багаторічний досвід показує, що однією з найефективніших форм організації навчального процесу є урок. Така форма дозволяє не лише розвивати творчий потенціал і особисті якості учнів початкової школи, а й демонструє значення отриманих знань і їх практичне застосування. Урок допомагає відчувати взаємозв'язок між різними науками, формує самостійність і новий підхід до праці. Чітко визначений у часі формат уроку сприяє уникненню перевантаження учнів. Застосовуючи інноваційні методи і підходи до навчання, можна підвищити інтерес до матеріалу завдяки використанню нестандартних форм

проведення уроків, що допомагає відійти від традиційності та активізувати діяльність учня. До кожного типу уроку можна підібрати різноманітні нестандартні форми навчання.

Формування громадянських знань і компетенцій також може здійснюватися через інтеграційний підхід у межах освітнього процесу. Цей метод дає змогу розвивати необхідні знання та навички не шляхом вузької дисциплінарності, а через об'єднання навчальних областей, наприклад, через інтегрований курс «Я досліджую світ» для учнів початкової школи. Міжпредметні уроки передбачають об'єднання споріднених тем із кількох дисциплін.

Інтегроване навчання забезпечує проведення занять із використанням міжпредметних зв'язків на всіх стадіях засвоєння знань. На таких уроках матеріал різних тем подається у вигляді блоків. Вони спрямовані на вирішення питань інтеграції громадянських знань, а також удосконалення методів, засобів і форм навчального процесу.

Отже, засади й принципи розвитку освіти, визначені в основних нормативно-правових актах, такі як плюралізм, полікультурність, багатоманітність, толерантність, колективні й індивідуальні права та обов'язки, свобода, соціальна справедливість, самоусвідомлення (на національному, європейському та глобальному рівнях), становлять основні поняття демократичної громадянської освіти. Вони узгоджуються як із національними пріоритетами, так і з глобальними та європейськими стандартами цієї галузі.

Спираючись на накопичений досвід у сфері громадянської освіти та враховуючи виклики, що постають перед розвитком демократичного громадянського суспільства в Україні, включно з внутрішніми проблемами освітньої системи, необхідно посилити зусилля всіх учасників освітнього процесу. Це стосується переосмислення ролі громадянської освіти, виховання молодших школярів, модернізації освітнього підходу й стимулювання позитивних змін у середині суспільства загалом.

Висновки до першого розділу

У першому розділі розглянуто зміст громадянської освіти як однієї з ключових компетентностей молодших школярів у контексті Нової української школи. Проаналізовано особливості використання візуалізації навчального матеріалу та її дидактичний потенціал для розвитку громадянської компетентності дітей молодшого шкільного віку. Також визначено державні вимоги до формування громадянської компетентності учнів на основі змісту нормативних документів Міністерства освіти і науки України.

Формування громадянської компетентності молодших школярів завжди виступало важливою темою досліджень провідних учених як минулого, так і сучасності. Значний внесок у розробку проблематики громадянської освіти, виховання дітей і молоді, утвердження їх національної самосвідомості, дослідження сутності громадянськості та психолого-педагогічних і етнокультурних основ її формування зробили науково-теоретичні й прикладні праці таких дослідників, як В. Андрущенко, Р. Арцишевський, М. Боришевський, Г. Ващенко, І. Зязюн, П. Ігнатенко, О. Киричук, Н. Косарева, В. Кремень, Л. Крицька, Т. Ладиченко, В. Оржеховська, В. Поплужний, С. Русова, А. Сиротенко, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська, Г. Філіпчук, К. Чорна та інші.

На основі аналізу теоретичних напрацювань у сфері громадянської освіти, громадянської компетенції та громадянської компетентності можна погодитися з таким визначенням громадянської компетентності: це інтегративна якість особистості, яка забезпечує здатність усвідомлено, відповідально та ефективно користуватися своїми громадянськими правами й свободами, виконувати обов'язки громадянина, дотримуватися активної громадянської позиції, поділяти цінності демократичного суспільства, проявляти патріотизм до своєї Батьківщини та шанобливо ставитися до культур і народів інших країн. Нормативно-правові засади громадянської освіти в Україні закріплені в низці державних нормативних актів.

З прийняттям нового Закону України «Про освіту» це поняття отримало чітке нормативне визнання, щопідкреслює необхідність подальших дій для його впровадження. Основуючись на багатовіковій історії українського державотворення та реалізованому праві українського народу на самовизначення, Конституція України проголошує Україну суверенною й незалежною, демократичною, соціальною та правовою державою. У центрі суспільних цінностей знаходиться людина, а її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнані найвищою соціальною цінністю.

РОЗДІЛ 2.

**ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА
ЕФЕКТИВНОСТІ МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ
ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ» У
ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ**

2.1. Педагогічна діагностика рівнів сформованості громадянської компетентності учнів молодшого шкільного віку на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ»

Формування громадянської компетентності учнів молодшого шкільного віку в закладах загальної середньої освіти є одним із пріоритетних напрямів розвитку держави, реалізація якої розпочинається вже у початковій школі. У межах нашого дослідження було визначено три основні етапи проведення комплексної діагностики серед молодших школярів: констатувальний, формувальний і контрольний. Зважаючи на мету дослідження, яка полягає в науково-теоретичному обґрунтуванні, розробці та експериментальній перевірці методики формування громадянської компетентності у молодших школярів під час занять із курсу «Я досліджую світ», було сформульовано завдання констатувального експерименту. Його головною метою стало педагогічне дослідження рівня сформованості громадянської компетентності учнів молодшого шкільного віку з аналізом якісних і кількісних показників діагностики.

Відповідно до зазначеної мети констатувального етапу експерименту, було визначено такі завдання:

- вивчити особливості методичних підходів до формування громадянської компетентності у молодших школярів на заняттях із курсу «Я досліджую світ»;
- визначити та обґрунтувати критерії, показники й рівні сформованості

громадянської компетентності учнів молодшого шкільного віку;

- провести комплексну діагностику для виявлення рівнів громадянської компетентності учнів відповідно до встановлених критеріїв показників;

- здійснити порівняльний аналіз результатів діагностики рівнів сформованості громадянської компетентності учнів кожного класу.

Експеримент проводився на базі других класів Миколаївської гімназії №50 імені Г.Л. Дівіної. До дослідження було залучено 27 учнів експериментального 2-А класу та 27 учнів контрольного 2-Б класу. На етапі констатувального дослідження методика педагогічної діагностики була однаковою для обох класів закладу загальної середньої освіти.

Дослідження за визначеними напрямками виконувалося в кілька етапів, зокрема шляхом вивчення та аналізу психолого-педагогічної й методичної літератури, а також нормативних документів сучасної початкової освіти. Здійснювався аналіз публікацій, виступів, присвячених формуванню громадянської компетентності молодших школярів, спостереження за уроками «Я досліджую світ», позаурочною та позакласною діяльністю. Крім того, проводилося анкетування вчителів та аналіз творчої активності учнів молодшого шкільного віку, а також рівня підготовленості педагогів початкових класів до цієї роботи.

На першому етапі констатувального експерименту ставилися завдання аналізу результатів навчання та оцінки змісту громадянської й історичної складової у Типовій освітній програмі початкової освіти першого циклу для 1-2 класів.

На сьогодні в Україні діють дві Типові освітні програми для початкової школи. Перша створена під керівництвом О. Савченко, а друга — за участю команди під керівництвом Р. Шияна. Обидві програми враховують системний підхід до планування й організації єдиного комплексу освітніх компонентів, спрямованих на досягнення обов’язкових результатів навчання відповідно до Державного стандарту початкової освіти. Враховуючи, що учні експериментальної бази (другі класи) навчаються за програмою, представленою

авторським колективом під керівництвом Р. Шияна, саме цей документ було обрано для глибокого аналізу. У центрі уваги — можливості впровадження інноваційних технологій з метою розвитку громадянської компетентності учнів на заняттях «Я досліджую світ» у сучасній початковій школі.

У результаті з'ясовано, що ключовим завданням у межах громадянської й історичної освітньої галузі є створення умов для розвитку в учнів початкової школи власної ідентичності та готовності до змін. Це досягається завдяки усвідомленню своїх прав і свобод, розумінню взаємозв'язків між історичними подіями та сучасністю, формуванню активної громадянської позиції на основі демократичних цінностей і поваги до прав людини, а також набуттю досвіду співіснування за демократичними процедурами [17].

Засвоєння знань, навичок і громадянських чеснот відбувається через опанування таких змістових напрямів, як «Я – Людина», «Я серед людей», «Моя культурна спадщина», «Моя шкільна і місцева громади», «Ми – громадяни України. Ми – європейці». У процесі роботи над кожним із цих напрямів молодші школярі набувають розуміння про сучасність і минуле своєї родини, місцевої громади, Батьківщини та людства, а також починають усвідомлювати важливість пам'ятних для себе і для громадян України подій. Учні поступово формують відчуття власної гідності, цінності свободи і прав людини, своєї приналежності до родини, громади та нації. Водночас вони розвивають відповідальне ставлення до своєї діяльності та вчинків інших людей. Також здійснюється формування умінь орієнтуватися у часі й соціальному просторі, знаходити інформацію суспільного значення, аналізувати її зміст та передавати свої думки й емоції. Дітям допомагають удосконалювати позитивні моделі поведінки, засвоєні у дошкільному віці, а також опановувати нові, пов'язані зі шкільною діяльністю. Особлива увага приділяється розвитку здатності відстоювати свої переконання, водночас приймаючи погляди інших, а також вмінню розпізнавати прояви несправедливості, нерівності та дискримінації [17].

На наступному етапі дослідження було проведено аналіз сформованості громадянських і історичних знань, а також практичних умінь молодших школярів. Спостереження за їхньою участю в уроках предмету «Я досліджую світ» та оцінка результатів діяльності дозволили зробити кілька висновків:

- учні добре засвоїли знання про сучасність і минуле своєї родини, громади країни, а також розуміють важливість подій для українського народу. Проте не всі можуть ефективно використовувати ці знання під час навчання.

- школярі усвідомлюють значення власної гідності, свободи та прав людини, а також приналежність до родини і громади. Водночас лише окремі учні демонструють сформоване відповідальне ставлення до власних дій та дій інших.

- учні загалом орієнтуються в історичному часі та соціальному просторі, здатні знаходити доступну інформацію, проте тільки 35% з них можуть пояснити її зміст і передати власні враження чи думки.

- також значна частина дітей впевнено відстоює свою позицію, прагне приймати інших, окремо висвітлюючи випадки нерівності, несправедливості та дискримінації.

Підсумком констатувального етапу експериментальної роботи стало ***визначення критеріїв і рівнів сформованості громадянської компетентності у молодших школярів.***

Кожен із критеріїв виявлявся через систему показників. У якості критеріїв оцінки рівня сформованості громадянської компетентності учнів початкової школи були обрані наступні:

1. Когнітивний (пізнавальний) критерій. Його показниками є: знання про власну національну приналежність, знайомство з культурою і традиціями свого народу, знання національних символів і державної символіки, таких як герб, прапор і гімн, а також обізнаність про державні свята. Також важливим аспектом є розвиток умінь аналізувати минуле своєї країни. Школяр повинен не лише знати слова і мелодію гімну своєї держави, але й розуміти та приймати традиції, що супроводжують його виконання. Учень має знати герб країни,

розуміти символічне значення його складових елементів та розпізнавати всі деталі цього атрибуту. Крім того, він має усвідомлювати значимість державної символіки для своєї країни та розуміти роль Дня Державного прапора України як офіційного свята, що підкреслює важливість національних символів.

2. Діяльнісний (поведінковий) критерій визначається такими показниками, як здатність до взаємодії та співпраці з іншими, виявлення характерних для рідного народу рис поведінки, а також позитивне ставлення до всіх громадян України. Він включає дбайливе ставлення до природи, вміння вести рівноправний діалог із взаємною повагою, розв'язувати конфлікти конструктивно, підтримувати здоровий спосіб життя. Важливими є також навички вираження і захисту власної думки при одночасному сприйнятті поглядів інших, ініціативність, здатність планувати й організовувати посильні громадські справи для учнів молодшого віку. Під час оцінювання цього критерію слід звертати увагу на рівень інтеграції дитини у колектив класу, розуміння значення взаємин у сім'ї, участь у заходах чи допомога батькам. Звертається увага й на виховання поваги до старших поколінь, допомоги слабшим та шанобливе ставлення до природи.

3. Ціннісно-орієнтовний (аксіологічний) критерій базується на усвідомленні значення патріотизму, активної громадянської позиції, самоповаги та системи загальнолюдських цінностей: життя, творчості, краси, істини, справедливості, совісті, щастя, доброти, обов'язку, відповідальності, честі й гідності. Сюди входить розуміння культурної спадщини людства, об'єктивна самооцінка власних дій та толерантність до різноманіття. До завершення навчання в початковій школі дитина повинна навчитися будувати свою поведінку на основі моральних норм і передбачати наслідки своїх вчинків. Необхідно розвивати любов до рідного краю, формувати такі якості, як взаємодопомога, відповідальність і почуття справедливості. Учні варто вчити цінувати людей навколо і відповідально ставитися до їхньої уваги та доброзичливості.

Низький рівень характеризується майже повною відсутністю зацікавленості школярів у пізнанні історичного минулого, сучасних реалій України та національної художньої культури. У результаті їхнерозуміння розвитку суспільства та культурної спадщини залишається поверховим і хаотичним. Основна увага молодших школярів зосереджується переважно на явищах, пов'язаних із молодіжною культурою. Хоча вони загалом обізнані з базовими принципами національних і універсальних гуманістичних цінностей, їхня поведінка часто суперечить цим переконанням. Відношення до інших народів і націй у них здебільшого або негативне, або зовсім нечітке.

Середній рівень характеризується наявністю у школярів в основному правильних знань із соціальних та історичних питань. Вони знайомі з нормами національної й загальнолюдської культури, проте не завжди усвідомлюють їхню глибоку цінність. У своїй діяльності учні орієнтуються на гуманістичні засади та прагнуть розвивати власні моральні якості. Їм властивий інтерес не лише до виконання вказівок учителя, але й до частково внутрішніх стимулів, що виникають із їхніх особистих переконань та бажань.

Достатній рівень передбачає, що учні мають зацікавленість у участі у виховних заходах народознавчого та мистецького спрямування, але за умови, коли їх на це спрямовує увага вчителя чи друзів або заохочує якась особиста вигода. Вони сумлінно виконують громадські завдання, проте не проявляють ініціативи чи самостійності, також їм важко залучати до спільної роботи інших. Учні цієї категорії мають розвинене патріотичне ставлення та позитивний погляд на взаємодію між різними народами й націями. Часом їм потрібна допомога з боку вчителя.

Високий рівень відзначається добрим володінням знаннями про історичне минуле свого народу та здатністю до усвідомленого сприйняття національних традицій і обрядів українського та інших народів. Учні прагнуть регулярно здобувати громадянські знання, розвивають вміння аналізувати суспільні події та самостійно поглиблювати свої знання. Вони характеризуються високим рівнем патріотизму, гуманності та культури,

добротою і турботою про близьких. Їм притаманне бережливе ставлення до національної культури, а також шанобливе ставлення до представників інших народів і націй.

Для визначення рівнів сформованості громадянської компетентності молодших школярів нами було обрано відповідні діагностичні методики на основі визначених критеріїв. До складу методик увійшли **три діагностичні роботи з курсу «Я досліджую світ»: анкета «Сформованість знань про Україну», методика «Емоційна емпатія» за І. Бехом та діагностична робота з ЯДС «Люди – багатство країни».**

Під час проведення констатувального експерименту розпочалося оцінювання рівнів громадянської компетентності молодших школярів за когнітивним (пізнавальним) критерієм. Зокрема, учням було запропоновано відповісти на питання анкети «Сформованість знань про Україну» (детально наведено в Додатку А).

Таблиця 2.1

Результати оцінювання рівнів громадянської компетентності учнів початкової школи за когнітивним (пізнавальним) критерієм на констатувальному етапі експерименту

Критерій Рівні	Когнітивний (пізнавальний)			
	КК		ЕК	
	абс.	%	абс.	%
Високий	2	7,4	2	7,4
Достатній	5	18,5	4	14,8
Середній	7	25,9	9	33,3
Низький	13	48,2	12	44,5
Разом	27	100	27	100

Результати аналізу тестування показали, що більшість учнів обох груп, експериментальної та контрольної, продемонстрували достатній або низький рівень знань. Високий рівень знань зафіксовано у 7,4 % учнів кожного класу.

Достатній рівень знань виявлено у 14,8 % учнів експериментального класу та 18,5 % контрольного. Середній рівень знань продемонстрували 33,3 % учнів експериментального класу та 25,9 % контрольного. Низький рівень був характерний для 44,5 % учнів експериментального класу і 48,2 % контрольного класу. Узагальнені підсумки оцінювання рівнів *громадянської компетентності за когнітивним критерієм* для обох груп на етапі констатувального експерименту подано в таблиці 2.1.

Для визначення рівня *сформованості громадянської компетентності учнів початкової школи за діяльнісним (поведінковим) критерієм* було застосовано методику «Емоційна емпатія» (за І. Бехом) (див. додаток Б).

Після опрацювання результатів були визначені рівні сформованості громадянської компетентності учнів початкової школи за цим критерієм у контрольній (КК) та експериментальній (ЕК) групах на констатувальному етапі. Результати подано в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Результати оцінювання рівнів громадянської компетентності учнів початкової школи за діяльнісним (поведінковим) критерієм на констатувальному етапі експерименту

Критерій Рівні	Діяльнісний (поведінковий)			
	КК		ЕК	
	абс.	%	абс.	%
Високий	3	11,1	2	7,4
Достатній	5	18,5	4	14,8
Середній	8	29,6	9	33,3
Низький	11	40,8	12	44,5
Разом	27	100	27	100

На основі аналізу відповідей респондентів встановлено, що високий рівень знань продемонстрували 11,1% учнів контрольної групи (КК) та 7,4% учнів експериментальної групи (ЕК). Достатній рівень виявлено у 18,5% КК і

14,8% ЕК. Середній рівень спостерігався у 40,8% КК і 44,5% ЕК, тоді як низький рівень продемонстрували відповідно 40,8% КК і 44,5% ЕК.

Для оцінки рівня сформованості громадянської компетентності учнів початкової школи за ціннісно-орієнтовним (аксіологічним) критерієм проводилося діагностування за матеріалом «Люди – багатство країни» з предмету «ЯДС» (див. додаток В).

Результати свідчать, що лише у 7,4% КК та 11,1% ЕК цей критерій було засвоєно на високому рівні. Достатній рівень продемонстрували 14,8% КК і 22,2% ЕК. Середній рівень зафіксовано у 33,3% КК та 25,9% ЕК. У решти учнів сформованість таких знань залишилася на низькому рівні — 44,5% серед КК та 40,8% серед ЕК. Таким чином, більшість учнів початкової школи демонструють недостатній рівень сформованості громадянської компетентності за критерієм ціннісно-орієнтовного підходу (детальні дані представлені в таблиці 2.3).

Таблиця 2.3

Результати оцінювання рівнів громадянської компетентності учнів початкової школи за ціннісно-орієнтовним (аксіологічним) критерієм на констатувальному етапі експерименту

Критерій Рівні	Ціннісно-орієнтовний (аксіологічний)			
	КК		ЕК	
	абс.	%	абс.	%
Високий	2	7,4	3	11,1
Достатній	4	14,8	6	22,2
Середній	9	33,3	7	25,9
Низький	12	44,5	11	40,8
Разом	27	100	27	100

Стан сформованості громадянської компетентності вучнів молодшого шкільного віку наразі переважно знаходиться на низькому або середньому рівнях. Це вказує на потребу в переосмисленні підходів і впровадженні нових технологій в освітній процес.

Аналіз результатів за розглянутими аспектами свідчить про актуальність питання формування громадянської компетентності на уроках «Я досліджую світ». Підчас дослідження було встановлено такі проблеми:

- недостатньо активне впровадження сучасних інноваційних технологій і практично орієнтованих завдань, спрямованих на розвиток громадянської компетентності учнів.

- серед основних недоліків у роботі педагогів виявлено недостатню теоретичну та практичну підготовку до ефективного використання новітніх технологій для розвитку громадянської свідомості у молодших школярів.

- обмежене використання структурно-логічних і тренінгових технологій на уроках, що негативно впливає на продуктивність і результативність навчальної діяльності учнів.

Таким чином, постає необхідність розробки й упровадження нових ефективних підходів до формування громадянської компетентності в молодших школярів. Особливу увагу слід приділити інтеграції традиційних методик з інноваційними технологіями для досягнення гармонійного й комплексного результату.

2.2. Методика формування громадянської компетентності молодших школярів на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у початковій школі

Програма формувального етапу експерименту була реалізована протягом 2025 року відповідно до запланованих етапів магістерської роботи. Її основна мета полягала в досягненні завдань наукового дослідження: забезпечення педагогічних умов для впровадження інноваційних методик на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі сприяє оптимізації освітнього процесу в рамках концепції Нової української школи. Ключовим завданням цього етапу експерименту стала оцінка ефективності створених організаційно-педагогічних умов та впровадженої методики розвитку громадянської компетентності

молодших школярів під час навчання наінтегрованих уроках курсу «Я досліджую світ».

Формувальний етап проходив у рамках виробничої практики на базі експериментального 2-А класу Миколаївської гімназії №50 імені Г. Л. Дівіної, де навчалося 27 учнів. У цьому класі впроваджувалася розроблена методика, орієнтована на формування громадянської компетентності молодших школярів через заняття інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Завдання формувального етапу експериментальної роботи передбачали наступні дії:

- опираючись на результати констатувального етапу, здійснити відбір та формування експериментальної і контрольної груп дітей молодшого шкільного віку;

- поступово впроваджувати авторську модель методики розвитку громадянської компетентності молодших школярів у освітній процес загальноосвітніх закладів, зокрема в рамках уроків «Я досліджую світ» у початковій школі;

- перевірити сформовані гіпотези стосовно педагогічних умов, які сприяють ефективному розвитку громадянської компетентності молодших школярів під час інтегрованих уроків;

- використати розроблені авторські діагностичні методики для оцінки рівня сформованості громадянської компетентності учнів у процесі освоєння знань з предмета «Я досліджую світ»;

- забезпечити максимальне використання можливостей інноваційного освітнього середовища Нової української школи для підтримки розвитку громадянської компетентності молодших школярів як у навчальному процесі, так і під час позакласних заходів.

Визначено ключові педагогічні умови для формування громадянської компетентності молодших школярів, серед яких:

- 1. Збагачення національно-патріотичним змістом освітнього процесу початкової школи.** Патріотичне виховання має стати основою всієї

навчально-виховної діяльності, адже саме школа формує особистість, яка пишається своєю державою, відповідально виконує свої обов'язки, усвідомлює соціальні проблеми України та шанує близьких. На сучасному етапі важливо, щоб початкова школа перетворилася на центр формування громадянина-патріота України. Це завдання може бути реалізоване через інтегрований курс «Я досліджую світ», який входить до програми початкових класів. Важливим аспектом національно-патріотичного виховання є осмислення досвіду Майданів і війни, що суттєво вплинули на сприйняття українцями себе і своєї держави. Тому необхідно доповнити курс «Я досліджую світ» матеріалами про героїзм українських військових, службовців Збройних сил України, добровольчих батальйонів, територіальної оборони, волонтерів та інших громадян, які зробили вагомий внесок у зміцнення обороноздатності країни.

2. Забезпечення взаємозв'язку школи і сім'ї щодо здійснення патріотичного виховання, формування громадянської компетентності молодших школярів. Адже саме в сімейному колі формуються основи любові до рідної країни, національна ідентичність та глибоке усвідомлення своїх коренів. У рамках Концепції «Нова українська школа» ключового значення набуває принцип партнерства, тому постійна, цілеспрямована інтеграція зусиль школи і сім'ї є необхідністю. Активний діалог із батьками, їхнє залучення до життя школи і спільна співпраця створюють сприятливі умови для всебічного і гармонійного розвитку учнів. Така взаємодія сприяє формуванню згуртованих та дружніх класних колективів, вихованню людяності, шанобливого ставлення до старшого покоління, толерантності до однолітків та здатності цінувати й поважати думки інших.

3. Забезпечення патріотичної спрямованості позаурочної і позакласної освітньої і виховної роботи з молодшими школярами. Ця сфера діяльності повинна охоплювати різноманітні форми взаємодії, такі як ранкові зустрічі, тематичні розмови, вікторини, святкові заходи, ігрові подорожі, трудові акції, круглі столи, благодійні проєкти та волонтерські ініціативи. Завдяки такій роботі вчитель впливає не лише на свідомість дітей, але й на їхню

емоційну сферу. Послідовна і систематична діяльність у цьому напрямку має стати одним із ключових завдань педагога початкових класів. Лише за таких умов у дітей виникають глибокі патріотичні почуття: прихильність до свого народу, гордість за рідну країну. На основі цих почуттів молодших школярів формуються фундаментальні якості справжнього громадянина України, такі як національна свідомість, духовність, працьовитість, моральність, стійкість до труднощів, а також економічна і правова культура.

4. Поетапне формування громадянської компетентності молодших школярів. У своєму дослідженні Ю. Зубцова наголошує на послідовному розвитку патріотичних рис особистості, де кожен наступний етап базується на досягненнях попереднього. На початковій стадії формуються основні якості, такі як любов та повага до батьків і родини, а також гордість за свій рід. Другий етап передбачає утвердження ціннісного ставлення до Батьківщини та рідного краю. Третій етап спрямований на виховання толерантності щодо представників інших національностей, їхніх культур і традицій. Зрештою, останній етап характеризується становленням глибокого усвідомлення своєї належності до українського народу. На цьому рівні дитина прагне зберігати та продовжувати родинні та національні традиції, охороняти культурну спадщину й природні багатства, а також брати участь у духовному відродженні України та виявляти готовність до захисту своєї країни.

5. Впровадження в освітній процес початкової школи інноваційних технологій, проєктної діяльності з метою створення сприятливих умов для формування в учнів громадянсько-активних якостей та соціально-значущої поведінки. Сучасний освітній процес початкової школи активно впроваджує інноваційні технології та проєктну діяльність, що дозволяє створювати сприятливі умови для формування громадянсько-активних якостей і соціально значущої поведінки учнів. Використання інформаційно-комунікаційних технологій, веб-квестів та технологій проєктного навчання сприяє всебічному розвитку учнів, стимулюючи їхню пізнавальну активність, свідомість і зацікавленість. Ці методи суттєво впливають на виховання громадянської

компетентності, формування патріотичних почуттів та відповідальної поведінки в соціальному середовищі.

Основними елементами методики формування громадянської компетентності учнів початкових класів на заняттях курсу «Я досліджую світ» визначено такі напрями освітньо-виховної діяльності:

- розвиток програмних знань, умінь і уявлень з громадянської та історичної сфер для молодших школярів;
- використання ігрових форм організації навчально-виховного процесу в межах інтегрованого курсу «Я досліджую світ»;
- формування практичних навичок, що сприяють активній громадянській позиції;
- застосування візуальних засобів подачі матеріалу, сучасних технологій і нестандартних підходів як на уроках, так і в позакласній діяльності.

Для реалізації *першої педагогічної умови* було запроваджено ряд заходів формувального характеру, серед яких:

- 1) урок на тему «Моя родина. Мій родовід» (додаток Г);
- 2) вправи, спрямовані на розвиток громадянської та історичної компетентностей молодших школярів.

Наприклад, вправа «**Я і мої сусіди**» організовується наступним чином: учитель пояснює молодшим школярам, що кожна людина виконує у своєму житті безліч соціальних ролей, таких як донька, мама, подруга; син, брат, дядько чи дідусь. Однак є одна роль, яка об'єднує всіх – ми всі є громадянами своєї країни. Щоб бути активним та успішним громадянином, потрібно починати з турботи про свою громаду чи мікросоціум: вулицю, квартал, район, село, місто чи регіон. Важливо при цьому звернути увагу на своїх сусідів – людей, які живуть і працюють поруч із нами. Учні пропонуються заповнити картку «Я і мої сусіди».

Ця вправа спрямована на розвиток відчуття власної значимості та поглиблення взаєморозуміння між людьми. На картці міститься перелік фраз для заповнення: Мене звати... Мою подругу (друга) звати... Люблю... Вона/він

любить... Мені подобається бути... Вона/він любить бути... Мої улюблені... Її/його улюблені... Мого сусіда (сусідку) звати... Ми є громадянами... Їй/йому подобається... Нас об'єднує... Ми розуміємо... Ми прагнемо... Для виконання другої педагогічної умови з формування громадянської компетентності молодших школярів були проведені сімейно-орієнтовані виховні заходи, серед яких «Ми діти твої, Україно!» та «Козацькому роду нема переводу». У рамках реалізації третьої педагогічної умови організовано позакласний захід «Наша Батьківщина» та екскурсії рідним краєм. Щодо четвертої педагогічної умови, під час занять з предметів «Я досліджую світ», української мови або мистецтва увага приділялася формувальним заходам, які сприяли розвитку громадянської свідомості й активності учнів.

Вправа «**Я і мої сусіди**» організовується наступним чином: учитель звертається до молодших школярів, акцентуючи увагу на різноманітності соціальних ролей у їхньому житті – доньки, мами, сестри, друга, сина, брата, дядька, дідуся. Водночас підкреслюється роль громадянина, яка об'єднує всіх незалежно від віку, статі чи переконань. Для того щоб стати активним і свідомим громадянином, важливо зацікавитися життям громади, до якої ми належимо, будь це вулиця, район, село чи регіон.

У першу чергу варто звернути увагу на сусідів – людей, які живуть і працюють поруч із нами. Учня пропонується заповнити картку «Я і мої сусіди», що дає змогу встановити спільність між ними та іншими людьми, а також укріпити власне почуття значущості.

Мене звати...

Мою подругу (друга) звати...

Люблю... Вона/він любить...

Люблю бути... Вона/він любить бути...

Мої улюблені ... Її/його улюблені ...

Мою сусідку (сусіда) звати... Ми громадяни ...

Вона/він любить... Нас об'єднує ...

Вона/він любить бути... Ми розуміємо ...

Її/його улюблені ... Ми прагнемо ...

Для забезпечення *другої педагогічної умови* формування громадянської компетентності молодших школярів були проведені сімейно-виховні заходи, такі як «Ми діти твої, Україно!» і «Козацькому роду нема переводу».

У рамках реалізації *третьої педагогічної умови* організовано позакласний захід «Наша Батьківщина» та екскурсія по рідному краю.

Для виконання *четвертої педагогічної умови*, під час вивчення навчальних предметів («Я досліджую світ», українська мова, мистецтво), було запроваджено такі заходи:

- 1) урок-усний журнал «Державні символи України»;
- 2) комунікативні вправи та завдання для розвитку творчого мислення.

На уроці «Я досліджую світ» пропонувався вид роботи у формі бесіди на тему «Що ти знаєш про рослини – символи України?». У ході педагогічного експерименту, спрямованого на виконання другої педагогічної умови, дітям було запропоновано завдання пригадати народні прислів'я, приказки, легенди, пісні та вірші, які містять символічні образи. Молодші школярі наводили приклади, як-от: «Без верби і калини – нема України», «Де росте верба – там чиста вода», «Чорнобривці насіяла мати», «Дівчина – струнка, як тополя» тощо. Вправу «Батьківщина і батьківщина» учні виконували з великим інтересом. Вступна бесіда починалася з обговорення питання: «Що таке Батьківщина? Поміркуймо над походженням слів «батьківщина» і «Батьківщина». Що між ними спільного?». Пояснювалося, що обидва слова походять від поняття «батько». Люди здавна шанували батьківський дім як місце народження та зростання.

Тема навчального діалогу завжди охоплює ширший контекст, ніж конкретне навчальне завдання. Її мета полягає в тому, щоб мотивувати учнів до самостійного пошуку нової інформації та осмислення знань. Часто тема подається у формі захопливого запитання або актуальної проблеми, яка потребує вирішення. Запитання може бути сформульоване так, щоб демонструвати різні точки зору, стимулюючи дискусії та розвиток критичного

мислення. Наприклад, завдання на кшталт «Життя – це краса чи сукупність труднощів?» (звернення до настанов матері Терези) здатне привернути увагу дітей та стати вдалою основою для навчальної бесіди.

Впровадження *п'ятої педагогічної умови* реалізувалося через застосування різних методичних інструментів під час уроків курсу «Я досліджую світ». Серед них: Т-схеми, сітки Альвермана, шкали ставлення «Так-Ні», таблиці ЗХД, понятійні таблиці, аналіз ознак понять, діаграми Вена, циклічніта деревоподібні діаграми, метод «Фішбоун», інтелект-карти (mindmap), стратегічні карти, інфографіка, навчальні презентації, лепбуки, хмари слів тощо. Роботу також доповнювали ранкові зустрічі, уроки й позаурочна діяльність із використанням наочних матеріалів для інноваційних методик навчання, таких як кероване читання, мозковий штурм чи асоціативний куш. Наприклад, творчою активністю для учнів може стати створення малюнків на тему «Якою я бачу Україну через 10 років».

На завершення слід підкреслити, що формування громадянської компетентності потребує системного та послідовного підходу. Цей процес має координуватися педагогом і охоплювати як ранкові зустрічі та інтегровані заняття, так і позаурочну діяльність, залучену до всіх аспектів навчального процесу.

2.3. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи

Метою заключного етапу експерименту стало оцінювання рівня сформованості громадянської компетентності у молодших школярів після впровадження експериментальної методики. Згідно з визначеною метою дослідження було поставлено такі завдання:

- 1) здійснити повторне вимірювання рівнів сформованості громадянської компетентності у дітей молодшого шкільного віку в експериментальній та контрольній групах;

2) провести аналіз динаміки змін рівнів сформованості громадянської компетентності школярів за визначеними критеріями та відповідними показниками;

3) підтвердити або спростувати сформульовану гіпотезу. Контрольний етап експерименту реалізовувався із залученням тих самих діагностичних методикі критеріїв оцінювання, які застосовувалися на констатувальному етапі для визначення рівня громадянської компетентності молодших школярів.

Як уже зазначалося, для перевірки ефективності представленої методики нами було обрано 2 групи учнів – експериментальна (ЕГ) 2-А клас та контрольна (КГ) 2-Б клас Миколаївської гімназії №50 імені Г.Л.Дівіної.

Аналіз отриманих результатів контрольного етапу засвідчив суттєве підвищення рівня сформованості громадянської компетентності у школярів експериментальної групи за всіма критеріями.

Зокрема, рівень сформованості громадянської компетентності за когнітивним (пізнавальним) критерієм оцінювався через анкетування учнів за допомогою опитувальника «Сформованість знань про Україну» (додаток А). Отримані результати представлено у таблиці та зіставлено з даними спостережного етапу дослідження (таблиця 2.4), а також візуалізовано на схемі (рис.2.1).

Таблиця 2.4

**Рівні сформованості громадянської компетентності
учнів початкової школи за когнітивним (пізнавальним) критерієм
на початку та в кінці експерименту**

Критерій Рівні	Когнітивний (пізнавальний)							
	На початку експерименту				На кінець експерименту			
	КК		ЕК		КК		ЕК	
	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%
Високий	2	7,4	2	7,4	7	25,9	8	29,6
Достатній	5	18,5	4	14,8	13	48,1	12	44,4

Середній	7	25,9	9	33,3	5	18,6	4	14,9
Низький	13	48,2	12	44,5	2	7,4	3	11,1
Разом	27	100	27	100	27	100	27	100

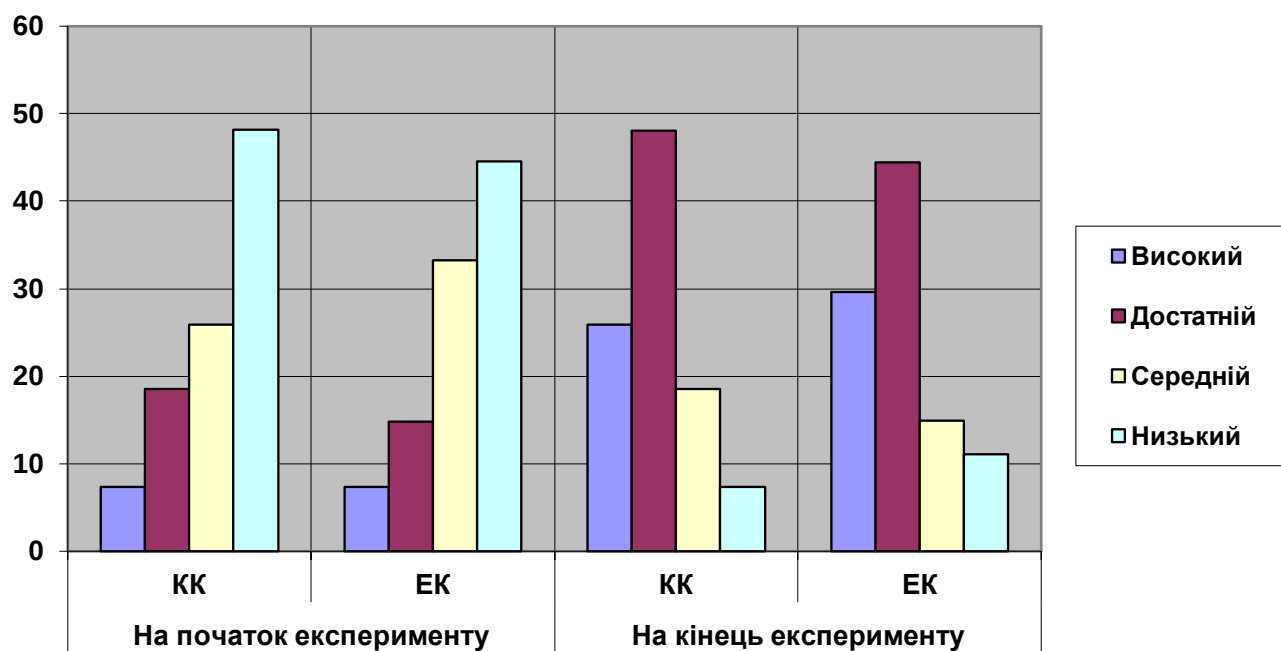

Рис. 2.1. Динаміка змін за когнітивним (пізнавальним) критерієм на початку та в кінці експерименту

Порівняльний аналіз результатів підтверджує зростання кількості учнів у контрольному класі з високим рівнем на 18,5% і з достатнім рівнем на 29,6%. Водночас кількість учнів із середнім рівнем зменшилась на 7,3%, а з низьким рівнем — на 40,8%.

Позитивна динаміка також спостерігається в експериментальній групі: показник учнів із високим рівнем зріс на 22,2%, а з достатнім рівнем — на 29,6%. У той же час частка учнів із середнім рівнем зменшилась на 18,4%, а з низьким рівнем — на 33,4%.

Для визначення рівня сформованості громадянської компетентності учнів початкової школи за діяльнісним (поведінковим) критерієм було застосовано методику «Емоційна емпатія» (за І. Бехом), що детально представлена в додатку Б. Результати роботи на початку та в кінці експерименту подано у таблиці 2.5 та проілюстровано на діаграмі (рис. 2.2).

**Рівні сформованості громадянської компетентності
учнів початкової школи за діяльнісним (поведінковим) критерієм
на початку та в кінці експерименту**

Критерій Рівні	Діяльнісний (поведінковий)							
	На початку експерименту				На кінець експерименту			
	КК		ЕК		КК		ЕК	
	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%
Високий	3	11,1	2	7,4	8	29,6	7	25,9
Достатній	5	18,5	4	14,8	12	44,4	13	48,1
Середній	8	29,6	9	33,3	5	18,5	6	22,3
Низький	11	40,8	12	44,5	2	7,5	1	3,7
Разом	27	100	27	100	27	100	27	100

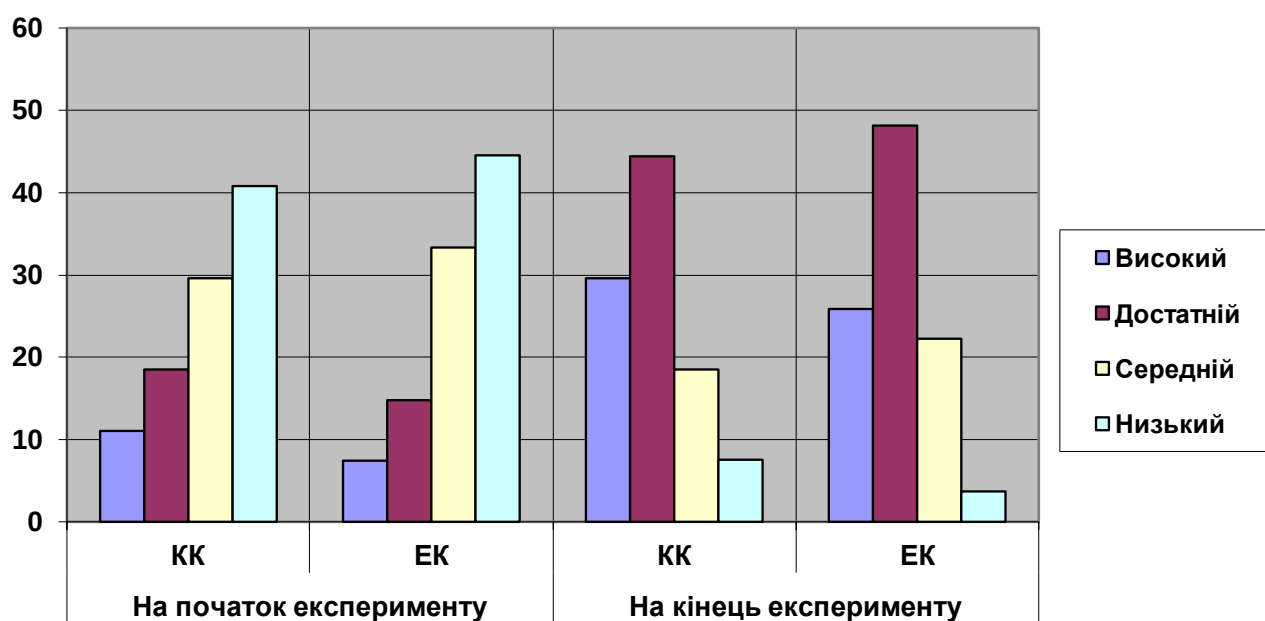

Рис. 2.2. Динаміка змін за діяльнісним (поведінковим) критерієм на початку та в кінці експерименту

Результати порівняльного аналізу свідчать про позитивні зміни на всіх рівнях за діяльнісним (поведінковим) критерієм як у контрольній, так і в

експериментальній групі. У контрольній групі спостерігається зростання відсотка учнів із високим рівнем на 18,5 %, достатнім – на 25,9 %, тоді як середній рівень знизився на 11,1 %, а низький суттєво зменшився на 33,3 %. В експериментальній групі зафіксовано зростання відсотка учнів із високим рівнем на 18,5 %, достатнім – на 33,3 %, при цьому середній рівень зменшився на 11,0 %, а низький впав на 40,8 %.

Для оцінки рівня сформованості громадянської компетентності учнів початкової школи за ціннісно-орієнтовним (аксіологічним) критерієм була використана діагностувальна робота з курсу «ЯДС» на тему «Люди – багатство країни» (див. додаток В).

Дані, отримані на початку та наприкінці експерименту, представлені у таблиці 2.6 та візуалізовані у вигляді діаграми (рис. 2.3).

Таблиця 2.6

**Рівні сформованості громадянської компетентності
учнів початкової школи за ціннісно-орієнтовним (аксіологічним)
критерієм на початку та в кінці експерименту**

Критерій Рівні	Ціннісно-орієнтовний (аксіологічний)							
	На початку експерименту				На кінець експерименту			
	КК		ЕК		КК		ЕК	
	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%
Високий	2	7,4	3	11,1	6	22,2	5	18,5
Достатній	4	14,8	6	22,2	12	44,5	14	51,9
Середній	9	33,3	7	25,9	7	25,9	5	18,5
Низький	12	44,5	11	40,8	2	7,4	3	11,1
Разом	27	100	27	100	27	100	27	100

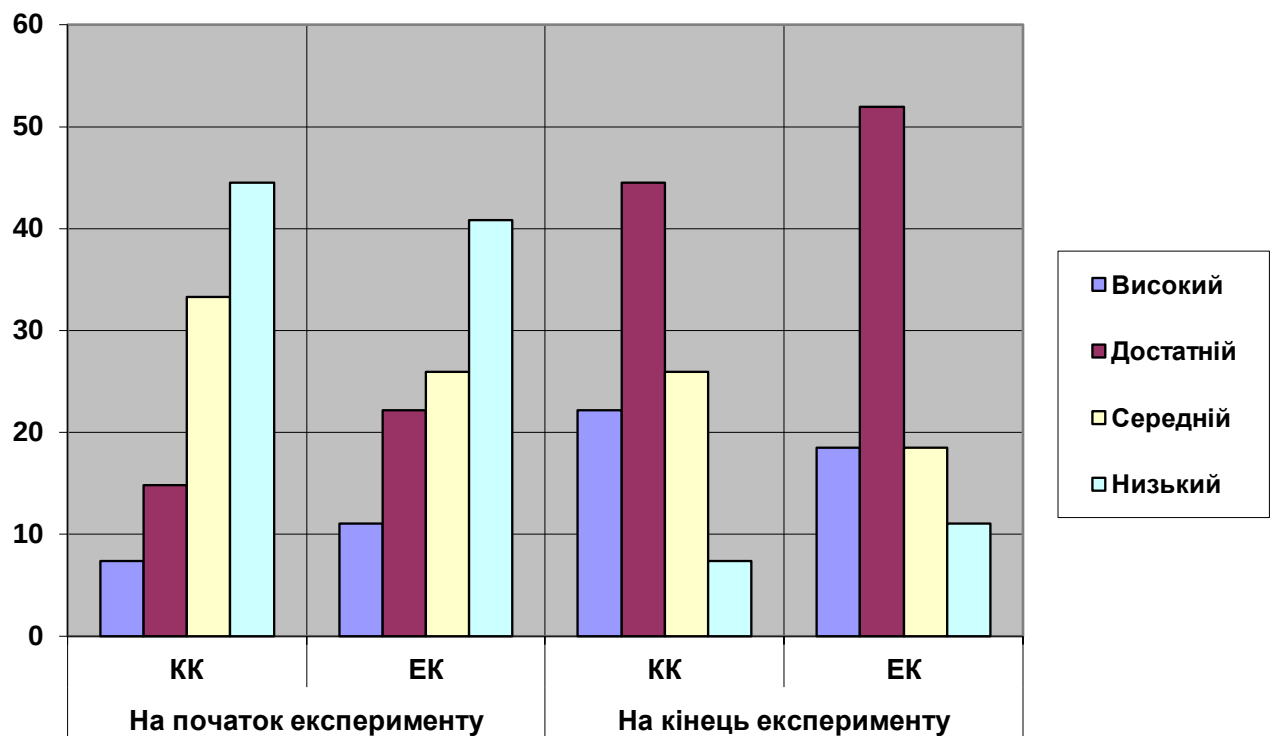

Рис. 2.3. Динаміка змін за ціннісно-орієнтовним (аксіологічним) критерієм на початку та в кінці експерименту

На всіх рівнях за ціннісно-орієнтовним критерієм (аксіологічним) у контрольній і експериментальній групах спостерігаються позитивні зміни. У контрольній групі відсоток учнів із високим рівнем підвищився на 14,8 %, із достатнім – на 29,7 %, із середнім знизився на 7,4 %, а відсоток учнів із низьким рівнем значно зменшився на 37,1 %. В експериментальній групі також помітна позитивна динаміка: частка учнів із високим рівнем зросла на 7,4 %, із достатнім – на 29,7 %, відсоток із середнім рівнем зменшився на 7,4 %, а з низьким рівнем також значно скоротився на 29,7 %.

Для систематизації результатів контрольного дослідження рівня сформованості громадянської компетентності за трьома критеріями отримані дані були зведені у таблицю 2.7, а також візуалізовані у вигляді діаграми (рис. 2.4), із залученням результатів, отриманих як під час констатувального, так і формувального експериментів у двох групах.

Показники рівнів сформованості громадянської компетентності за всіма критеріями (формувальний експеримент)

Критерій Рівні	когнітивний (пізнавальний)		Діяльнісний (поведінковий)		Ціннісно-орієнтовний (аксіологічний)	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
	%	%	%	%	%	%
Високий	25,9	29,6	29,6	25,9	22,2	18,5
Достатній	48,1	44,4	44,4	48,1	44,5	51,9
Середній	18,6	14,9	18,5	22,3	25,9	18,5
Низький	7,4	11,1	7,5	3,7	7,4	11,1
Разом	100	100	100	100	100	100

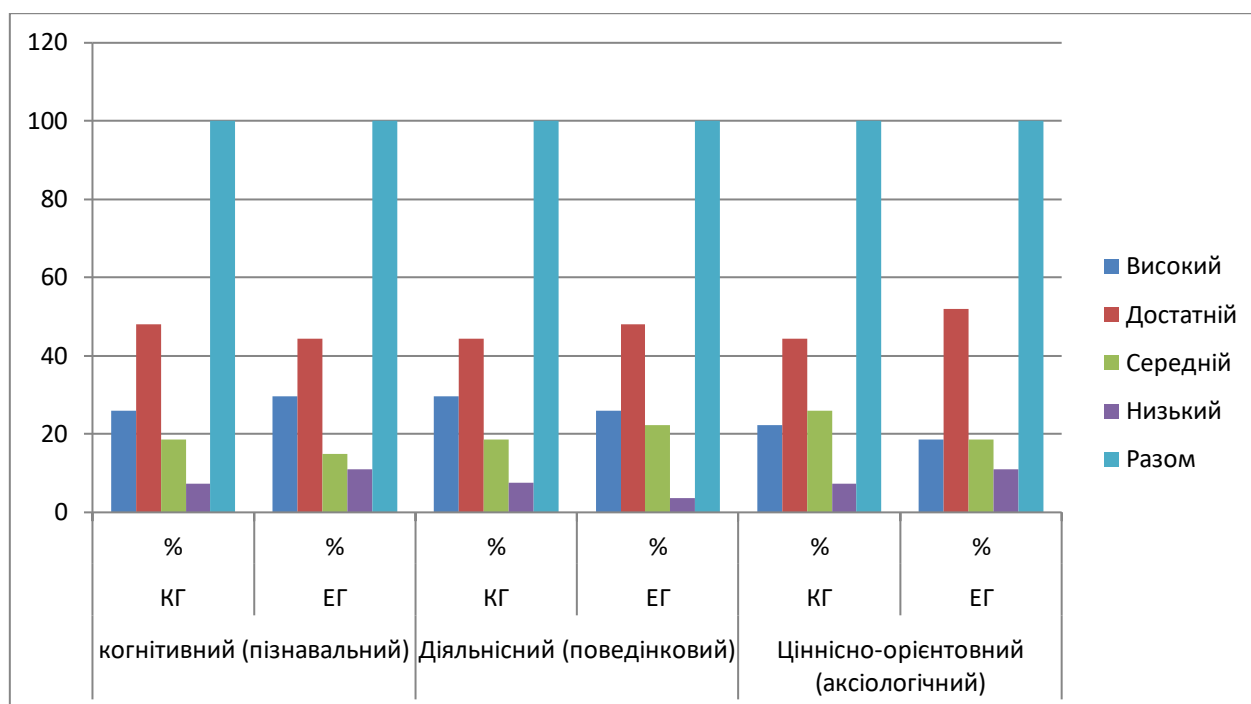

Рис. 2.4. Динаміка рівнів змін сформованості громадянської компетентності за всіма критеріями (формувальний експеримент)

В експериментальній групі рівень за когнітивним (пізнавальним)

критерієм зріс на 22,2 %, тоді як у контрольній – на 18,5 %. За діяльнісним (поведінковим) критерієм приріст склав по 18,5 % у обох групах. За ціннісно-орієнтовним (аксіологічним) критерієм показник підвищився на 7,4 % в експериментальній групі та на 14,8 % у контрольній.

Достатній рівень за когнітивним критерієм в обох групах зростає ідентично – на 29,6 %. Щодо діяльсного критерію, показники зросли на 33,3 % в експериментальній та на 25,9 % у контрольній групі. За ціннісно-орієнтовним критерієм спостерігається приріст на 29,7 % в обох групах.

Середній рівень за когнітивним критерієм демонструє зниження: на 18,4 % у експериментальній групі та на 7,3 % у контрольній. Подібна тенденція простежується і за діяльнісним критерієм – 11 % та 11,1 % відповідно. Зниження за ціннісно-орієнтовним критерієм стало однаковим для обох груп і склало 7,4 %.

Низький рівень за когнітивним критерієм знизився значно в обох групах: на 33,4 % в експериментальній та на 40,8 % у контрольній. Аналогічне зниження за діяльнісним критерієм: 40,8 % в експериментальній та 33,3 % у контрольній. За ціннісно-орієнтовним критерієм показники зменшилися більш помітно у контрольній групі (на 37,1 %) у порівнянні з експериментальною (на 29,7%).

Ці кількісно-якісні результати свідчать про ефективність розробленої методики формування громадянської компетентності молодших школярів на уроках «Я досліджую світ», що дає змогу рекомендувати її для впровадження в освітню систему закладів загальної середньої освіти.

Висновки до другого розділу

Результати, отримані в процесі констатувального експерименту, стали підґрунтям для створення методики формування громадянської компетентності молодших школярів на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі. Водночас була розроблена методика її впровадження, що застосовувалась у

ході формувального експерименту.

Рекомендації, створені в рамках дослідження, випробовувалися в експериментальних групах і порівнювалися з результатами контрольних груп. Для оцінювання ефективності використовувалися зрізи на початку, в середині та наприкінці дослідження, після чого їх зіставляли з аналогічними показниками у контрольних групах. У процесі дослідження застосовувались такі методи: аналіз поточного стану відповідного процесу в освітньому середовищі початкової школи; тестування дітей молодшого шкільного віку; спостереження; моніторинг індивідуальних досягнень учнів; вивчення продуктів їхньої діяльності. Спостереження носили цілеспрямований і запланований характер, проводилися в природних умовах, а результати систематично фіксувалися.

Після завершення формувального експерименту був проведений контрольний експеримент для перевірки ефективності запропонованої методики формування громадянської компетентності молодших школярів підчас уроків «Я досліджую світ». На цьому етапі педагогічної діагностики було визначено чотири рівні загальнонавчальних навичок: високий, достатній, середній і низький.

За підсумками дослідно-експериментальної роботи на етапі констатувального експерименту виявлено, що рівні сформованості громадянської компетентності школярів переважно низькі або середні. Це свідчить про необхідність перегляду підходів і впровадження нових технологій в освітній процес. Зокрема, спостерігається недостатній інтерес до пізнання історичного минулого та сучасності України, слабка зацікавленість у національній художній культурі. Молодші школярі загалом розуміють сутність гуманістичних, національних і загальнолюдських цінностей, проте часто не діють відповідно до цих моральних орієнтирів. Їхнє ставлення до інших націй та народів здебільшого байдуже або не усвідомлене. У своїй діяльності учні не завжди керуються гуманістичними принципами та не прагнуть розвивати власні моральні якості. Їхні дії часто залежать від зовнішніх вказівок учителя, хоча іноді також мотивуються власним бажанням. Ці висновки підтвердили

необхідність докорінного переосмислення підходів і технологій в освітньому процесі для ефективного формування громадянської компетентності молодших школярів.

На етапі формувального експерименту було зафіксовано зростання рівня сформованості громадянської компетентності учнів в експериментальній та контрольній групах. Зокрема, високий рівень за когнітивним (пізнавальним) критерієм у експериментальній групі зріс на 22,2%, а в контрольній – на 18,5%. За діяльнісним (поведінковим) критерієм показники покращилися на 18,5% в обох групах. За ціннісно-орієнтовним (аксіологічним) критерієм приріст склав 7,4% в експериментальній групі та 14,8% у контрольній. Достатній рівень за когнітивним критерієм у двох групах збільшився однаково – на 29,6%. За діяльнісним критерієм показники зросли на 33,3% в експериментальній та на 25,9% у контрольній групах. Ціннісно-орієнтовний критерій також продемонстрував зростання на 29,7% в обох групах. Середній рівень за когнітивним критерієм в експериментальній групі зменшився на 18,4%, а в контрольній – на 7,3%. За діяльнісним критерієм зниження становило 11% у експериментальній та 11,1% у контрольній групах. Ціннісно-орієнтовний критерій показав зменшення на однаковий відсоток – 7,4% в обох групах. Низький рівень за когнітивним критерієм знизився на 33,4% в експериментальній і на 40,8% у контрольній групах. За діяльнісним критерієм падіння склало 40,8% для експериментальної групи та 33,3% для контрольної. У контексті ціннісно-орієнтовного критерію результати свідчать про зниження на 29,7% у експериментальній групі та на 37,1% у контрольній.

Результати якісного та кількісного аналізу свідчать, що учні експериментальної групи почали краще усвідомлювати власну гідність, значення свободи, права людини і своє місце як у родині, так і в шкільній спільноті й суспільстві загалом. У них поступово формується відповідальність як за власні дії, так і за вчинки інших людей. Вони здобули вміння орієнтуватися в історичних та соціальних процесах, аналізувати доступну інформацію, тлумачити її зміст і ділитися своїми думками й

емоціями. Школярі також почали освоювати нові позитивні моделі поведінки в громадських місцях, що відповідають їхній ролі у житті шкільної спільноти. Навчальні заходи сприяли розвитку навичок аргументованого висловлювання своєї позиції, шанобливого ставлення до поглядів інших і здатності розпізнавати прояви нерівності, несправедливості та дискримінації.

Підсумки контрольного експерименту вказують на помітну позитивну динаміку у формуванні громадянської компетентності учнів молодших класів. Це стало можливим завдяки застосуванню інтегрованого курсу «Я досліджую світ», проведенню ранкових зустрічей та організації виховних заходів із використанням інноваційних засобів візуалізації відповідно до розробленої методики.

ВИСНОВКИ

У ході дослідження, спрямованого на вдосконалення освітнього процесу в початковій школі та підвищення рівня громадянської компетентності молодших школярів на уроках «Я досліджую світ», були зроблені наступні висновки.

1. Проведений аналіз стану розробленості проблеми в літературних джерелах як з історичного, такі з сучасного погляду, підтвердив, що питання громадянської освіти та виховання завжди залишалися актуальними в українській педагогічній науці. Багато вчених і практиків зробили значний внесок у обґрунтування ключових питань громадянської освіти й виховання дітей і молоді, сприяючи формуванню національної самосвідомості, розкриттю сутності громадянської позиції та закладенню психолого-педагогічних і народознавчих основ для її розвитку.

Сучасні дослідники зосереджуються на тому, що громадянська компетентність означає здатність людини активно, відповідально й ефективно реалізовувати свої права й обов'язки для підтримки розвитку демократичного суспільства. Громадянська компетентність визначається як одна з ключових компетентностей, поряд з іншими важливими складовими (умінням навчатися, соціальною, загальнокультурною, здоров'язбережувальною, ІКТ-компетентністю, підприємницькою тощо). Ці компетентності є пріоритетом сучасної української освіти та основним результатом громадянського виховання.

На основі теоретичних напрацювань у галузі громадянської освіти та компетентності можна погодитися з таким визначенням громадянської компетентності: це інтегративна якість особистості, яка дозволяє їй усвідомлено, відповідально й ефективно користуватися своїми правами і свободами, виконувати громадянські обов'язки, займати активну позицію в суспільстві, поділяти демократичні цінності, бути патріотом своєї країни та з повагою ставитися до культур і народів інших країн.

Ми дійшли висновку, що якість освіти значною мірою залежить від організації навчального процесу. Національна система освіти зосереджується на збереженні найкращих традицій у веденні освітнього процесу та прагне впроваджувати ефективний іноземний досвід. Зокрема, підтверджено, що візуалізація навчального матеріалу сприяє кращому засвоєнню знань учнями молодшого шкільного віку.

2. Було визначено основні критерії формування громадянської компетентності молодших школярів: *когнітивний (знання), діяльнісний (поведінка) та ціннісно-орієнтовний (аксіологічний)*. Акцентується увага на тому, що якість освіти безпосередньо пов'язана з організацією процесу навчання. Громадянські знання та компетенції можуть формуватися не лише під час вивчення окремих дисциплін, але й через інтегровані освітні підходи.

Наприклад, інтегрований курс «Я досліджую світ» дозволяє ефективно об'єднувати знання з різних галузей. Інтегровані уроки спрямовані на об'єднання спорідненого матеріалу з кількох предметів. Такий підхід забезпечує можливість використання міжпредметних зв'язків упродовж усіх етапів навчання. Навчальний матеріал подається блоками, що відкриває додаткові можливості для інтеграції громадянських знань і вдосконалення методів та форм викладання.

Особливо наголошується на тому, що сучасний складний світ може бути важко зрозумілим для молодших школярів. Тому недостатньо лише дати знання – важливо навчити дитину ефективно ними користуватися. Комплекс взаємопов'язаних знань, умінь та цінностей формує життєві компетентності учня, які є необхідними для самореалізації у навчанні, праці та суспільному житті. До них належать здатність до командної роботи, вирішення конфліктів, пошук компромісів, повага до законодавства, дотримання прав людини та підтримка соціокультурного розмаїття. Початкова школа має унікальні можливості для виховання молодого покоління в громадянському дусі. Завдання подібного виховання реалізуються як через систему навчальних предметів, так і завдяки позакласній діяльності.

3. Науково-методичне забезпечення процесу формування громадянської компетентності молодших школярів висвітлено з акцентом на значущість поєднання традиційних і сучасних, інтерактивних методів роботи. Зазначено, що ефективність виховного процесу залежить від умілого застосування педагогом підходів, спрямованих на виховання свідомого та активного громадянина. Виконання вправ, які сприяють розвитку самоактивності та саморегуляції учнів, у поєднанні з методиками формування громадянської свідомості, допомагає утвердженню громадянської компетентності й формуванню активної життєвої позиції. Провідне місце у цьому процесі посідають ті форми виховання, що заохочують дітей до добровільного вибору поведінки відповідно до принципів обов'язку, ініціативності, дисциплінованості, самостійності, вимогливості, принциповості активності. Серед ефективних форм роботи з громадянського виховання в початкових класах виділено відкриті й інтегровані уроки, різноманітну діяльність із книгою, написання творів на теми громадянства, розгадування кросвордів, участь у пісенних конкурсах, ігри та розважальні заходи.

4. Уточнено й обґрунтовано педагогічні умови, необхідні для формування громадянської компетентності молодших школярів. До них належать такі складові: наповнення змісту початкової освіти національно-патріотичними елементами; встановлення тісного взаємозв'язку між школою та родиною у питаннях патріотичного виховання; орієнтація позаурочної та позакласної роботи на патріотичне виховання; поступове й послідовне формування громадянської компетентності; впровадження інноваційних освітніх технологій і проєктної діяльності з метою створення умов для розвитку в учнів активних громадянських якостей і соціально-значущої поведінки.

Організація інтерактивного навчання передбачає моделювання реальних життєвих ситуацій, використання рольових ігор, колективне розв'язання проблем через аналіз обставин і конкретних ситуацій. Такий підхід сприяє розвитку навичок, формуванню життєвих цінностей, встановленню атмосфери співпраці та взаємодії. Він також дозволяє вчителю стати лідером у дитячому

колективі. Інтерактивна методика виключає перевагу одних учасників навчального процесу над іншими або домінування однієї точки зору. Учасники інтерактивного навчання вчаться мислити критично, вести демократичний діалог, спілкуватися та ухвалювати зважені рішення. Зокрема, у процесі формування громадянської компетентності молодших школярів через навчальні предмети (наприклад, «Я досліджую світ», українська мова, мистецтво) впроваджувалися такі освітні заходи: урок-усний журнал на тему «Державні символи України», комунікативні вправи, завдання на розвиток творчого мислення, спільні спостереження з наступним аналізом, колективні міркування на теми «Наполегливість – це коли...», «Мужність – це коли...», а також різноманітні формати групової навчальної діяльності. Результати експерименту підтвердили ефективність методичних умов для розвитку громадянської компетентності молодших учнів.

У результаті впровадження зазначених заходів високий рівень розвитку за когнітивним критерієм у експериментальній групі зріс на 22,2 %, а контрольній – на 18,5 %. За поведінковим критерієм ріст у обох групах становив 18,5 %, а за ціннісно-орієнтовним критерієм – 7,4 % у експериментальній та 14,8 % у контрольній групі. Достатній рівень за когнітивним критерієм підвищився у двох групах на 29,6 %, за поведінковим критерієм – на 33,3 % в експериментальній та 25,9 % у контрольній; за ціннісно-орієнтовним – зростання становило 29,7 % в обох групах. Середній рівень за когнітивним критерієм зменшився на 18,4 % в експериментальній групі та на 7,3 % у контрольній. Подібно за поведінковим критерієм – зниження склало 11 % і 11,1 %, а за ціннісно-орієнтовним – по 7,4 % у кожній групі. Низький рівень за когнітивним критерієм значно знизився: на 33,4 % в експериментальній групі та на 40,8 % у контрольній. За поведінковим критерієм падіння становило 40,8 % в експериментальній групі й 33,3 % в контрольній. За ціннісно-орієнтовним критерієм спостерігалось зменшення на 29,7 % у першій групі та на 37,1 % у другій.

Результати якісного та кількісного аналізу отриманих даних свідчать, що

учні експериментальної групи почали глибше усвідомлювати власну гідність, значення свободи й прав людини, а також свою належність до родини, шкільної спільноти, місцевої громади та українського народу. У них сформувалося відповідальніше ставлення до власної діяльності та до вчинків інших людей, розвивалися навички орієнтації в історичному часі й суспільному просторі. Школярі навчилися знаходити та аналізувати доступну суспільну інформацію, тлумачити її зміст, висловлювати власні думки та враження, що виникають у процесі її сприйняття. Крім того, діти поступово засвоювали нові позитивні моделі поведінки у громадських місцях, які відповідають статусу учня чи учениці, удосконалювали вміння відстоювати власну позицію, водночас з повагою ставлячись до поглядів інших. Вони навчились розпізнавати прояви нерівності, несправедливості та дискримінації.

Підсумки контрольного експерименту підтвердили позитивну динаміку зростання рівня громадянської компетентності молодших школярів у результаті освітнього процесу. Важливу роль у цьому відіграли інтегрований курс «Я досліджую світ», ранкові зустрічі та виховні заходи, в які було впроваджено інноваційні засоби візуалізації відповідно до запропонованої нами методики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баханов К. О. Сучасна шкільна історична освіта: інноваційні аспекти : монографія. Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, ЛТД», 2005. 384 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник. Київ : Либідь, 2008. 848 с.
3. Боднар С. Термінологічний аналіз понять «компетенція» і «компетентність» у педагогіці: сутність та структура. *Освіта і управління*. 2007. Т. 10. № 2. С. 93–99.
4. Ващенко Г. Г. Виховний ідеал. Полтава : Полтавський вісник, 1994. 191 с.
5. Виховання як суспільне явище та як педагогічна категорія. URL: <https://studepedia.org/index.php?vol=1&post=92097> (дата звернення: 07.04.2021).
6. Виховання як суспільне явище та як педагогічна категорія. URL: <https://studepedia.org/index.php?vol=1&post=92097> (дата звернення: 05.07.2021).
7. Вишневський О. Концепція демократизації українського виховання. *Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні. Педагогічні концепції*. Київ : Школяр, 1997. 122 с.
8. Вишневський В. О. Сучасне українське виховання. Львів : обласне пед. т-во ім. Г. Ващенка, 1996. 236 с.
9. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. Київ : Просвіта, 2001. 416 с.
10. Виховуємо людину і громадянина: навч.-метод. посіб. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2006. 127 с.
11. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 373 с.
12. Громадянська освіта: методичний посібник для вчителя. Київ : Видавництво Етна-1, 2008. 194 с.
13. Громадянська освіта: теорія і методика навчання. Київ : Видавництво Етна-1, 2008. 174 с.

14. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття). Київ : Райдуга, 1994. 61 с.
15. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. 3-тє видання : підручник. Київ : Академвидав, 2015. 304 с.
16. Діти і соціум: особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : монографія / А. М. Богущ, Л. О. Варениця, Н. В. Гавриш та ін. Луганськ : Альма-матер, 2006. 368 с.
17. Доміна В. В. Формування громадянської компетентності молодших школярів у контексті національно-патріотичного виховання : методичний посібник. Хмельницький : ХГПА, 2014. 132 с.
18. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
19. Забезпечення формування громадянської компетентності у сучасному змісті шкільної освіти (Підсумковий документ робочої групи з розробки планів і програм проекту «Громадянська освіта – Україна». *Історія в школах України*. 2006. № 8. С. 4
20. Занаюк С. С. Психологія мотивації. Киев : Эльга-Н; Ника-Центр, 2002. 352 с.
21. Зязюн І. А., Сагач Г. М. Краса педагогічної дії : навчальний посібник. Київ : Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. 302 с.
22. Зязюн І. А. Педагогічна майстерність: проблеми, пошуки, перспективи : монографія. Київ, Глухів : РВВ ГАПУ, 2005. С. 10–18.
23. Ігнатенко П., Крицька Л. Конституція України – громадське виховання учнів. *Початкова школа*. 1997. № 1. С. 2–8.
24. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання. Київ : Вища школа, 1997. 304 с.
25. Коваленко В. В. Формування соціальної компетентності молодших школярів в умовах сучасного інформаційного простору. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2015. № 6 (37). С. 37–40.
26. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та

українські перспективи / за заг. ред. О. В. Овчарук. Київ : «К.І.С.», 2004. 112 с.

27. Кондратюк О. М. Інноваційні технології в початковій школі. Київ : Шкільний світ, 2015. 250 с.

28. Конституція України : Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. (№ 222-IV від 3 вересня 2019 року № 27-IX. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/Z960254K.html (дата звернення: 28.01.2021).

29. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/novaukrainska-shkola-compressed.pdf>;

30. Матвієнко О. В. Виховання молодших школярів : теорія і технологія : навчальний посібник. Київ : Стилос, 2006. 543 с.

31. Настільна книга педагога / упорядники: Андрєєва В. М., Гигораш В. В. Харків : Вид. група «Основа», 2006. 352 с.

32. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ ст. *Освіта*. 2001. № 38. С. 2–4.

33. Немов Р. С. Психологія освіти. Москва : ВЛАДОС, 1996. 496 с.

34. Нестеренко Т. С. Громадянська компетентність учнів як складова громадянської освіти в початковій школі. *Наукові записки. Серія: Педагогіка*. 2009. № 4. С. 193–195.

35. Нісімчук А. С. Педагогіка : підручник. Київ : Атака, 2007. 344 с.

36. Педагогічна майстерність : підручник/ І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін. ; за ред. І. А. Зязюна. Київ : Вища школа, 2004. 422 с.

37. Овчарук О. В. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти. URL: <http://osvita.ua/school/theory/381> (дата звернення: 10.05.2021).

38. Охріменко О. О., Іванова Т. В. Соціальна відповідальність : навч. посіб. Київ : Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». 2015. 180 с.

39. Педагогічний словник / за ред. Ярмаченка М. Д. Київ : Педагогічна думка, 2001. 514 с.
40. Петренко В. Форми організації навчання у сучасних педагогічних технологіях. *Педагогічні науки*. 2002. Вип. 42. С. 43–44.
41. Пироженко Т. Найголовніше – гармонізувати середовище. *Дошкільне виховання*. 2002. № 11. С. 3–4.
42. Позняк С. Семантика громадянської освіти. *Шлях освіти*. 2006. № 1. С. 22–27.
43. Пометун О. І. Компетентнісний підхід – найважливіший орієнтир розвитку сучасної освіти. *Рідна школа*. 2005. № 1. С. 65–69.
44. Пометун О. І. Компетентнісний підхід в сучасній історичній освіті. *Історія в школах України*. 2007. № 8. С. 3–10.
45. Пометун О., Середяк Л., Сущенко І. та ін. Управління школою, що змінюється. *Порадник сучасного директора*. Тернопіль : Вид-во «Астон», 2005. 192 с.
46. Пометун О. І. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2005. № 23. С. 18–21.
47. Пономаренко Л. Виховання громадянськості у молодших класах. *Початкова школа*. 2001. № 3. С. 17–20.
48. Практикум з педагогіки : навч. посібник. 3-є вид., перероб. і доп. / за заг. ред. О. А. Дубасенюк. Київ : Центр навч. літератури, 2004. 464 с.
49. Приходченко К. Формування особистісних якостей навчаючих у творчому освітньо-виховному середовищі навчального закладу. *Наукова скарбниця освіти Донеччини*. 2011. № 1 (8). С. 42–46.
50. Про виховання дітей та молоді : Закон України. *Освіта України*. 2004. 14 вересня. С. 4–6.
51. Про затвердження Державного стандарту початкової освіти. URL : http://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/59891/ (дата звернення: 11.01.2021).
52. Про освіту : Закон України. від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 17.06.2021).

53. Розвиток соціально-комунікативної компетентності обдарованих учнів початкової школи : посібник / Н. В. Лук'янчук Н. А. Климова О. А., Ковальова Ю. Ю. Савченко та ін. ; за заг. ред. Н. В. Лук'янчук і Н. А. Климової. Київ : Інститут обдарованої дитини, 2014. 132 с.

54. Савченко О. Компетентнісна спрямованість нових навчальних програм для початкової школи. *Початкова школа*. 2012. № 6. С. 1–6.

55. Савчин М. В., Василенко Л. В. Вікова психологія : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2005. 360 с.

56. Сиротенко Г.О. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання. Харків : Основа, 2003. 80 с.

57. Скемська А. Формування громадянської компетентності. Плекаємо члена суспільства. *Початкова освіта*. 2010. № 37. С. 2–4.

58. Скрипченко О. В., Долинська Л. В., Огороднійчук З. В., Зелінська Т. М., Ставицька С. О. Вікова та педагогічна психологія. Київ : Каравела, 2008. 399 с.

59. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / уклад. Л. О. Пустовіт та ін. Київ : Довіра, 2000. 1018 с.

60. Сухомлинська О. Ідеї громадянськості і школа в Україні. *Шлях освіти*. 1999. № 4. С. 20–25.

61. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : В 5-ти т. Київ, 1976–1977. Т. 1 С. 24–32.

62. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві. Вибрані твори : В 5 т. Київ, 1976. Т. 2. 1976. 670 с.

63. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості. Київ : Марич, 2009. 232 с.

64. Уайт П. Громадянські чесноти і шкільна освіта: виховання громадян демократичного суспільства. Київ : Вища школа, 2002. 118 с.

65. Фіцула М. М. Педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. Київ : Академія, 2000. 544 с.

66. Формування громадянської компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів у відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів / укладач Н. Степанова. Черкаси : Видавництво Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради, 2014. 44 с.

67. Химинець В. В., Кірик М. Ю. Інновації в початковій школі. Тернопіль : Мандрівець, 2009. 312 с.

68. Шевців З. М. Основи соціально-педагогічної діяльності : навч. посіб. Київ : Вища школа, 2012. 246 с.

67. Щербань П. М. Дидактичні ігри у навчально-виховному процесі. *Початкова школа*. 1997. № 9. С. 18–21.

68. Я досліджую світ: підручник інтегрованого курсу для 2 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах) / І. В. Андрусенко, Н. В. Котелянець, О. В. Агєєва. Київ: Грамота, 2019.

69. Я досліджую світ: підручник інтегрованого курсу для 2 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах) / Н. Бібік, Г. Бондарчук. Харків: Ранок, 2019.

70. Я досліджую світ: підручник інтегрованого курсу для 2 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах) / М. Вашуленко, Г. Ломаковська, Т. Єресько; Й. Ривкінд, Г. Проценко. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2019.

71. Я досліджую світ: підручник інтегрованого курсу для 2 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах) / О. В. Волощенко, О. П. Козак, Г. С. Остапенко. Київ: Світич, 2019.

72. Яців Н. М. Методична розробка. Інноваційна технологія «Лепбук». URL: <https://vseosvita.ua/library/metodicna-rozrobka-innovacijna-tehnologia-lepbuk-143797.html> (дата звернення: 16.05.2021).

Анкета

Сформованість знань про Україну

1. Як називається наша країна і люди, що проживають в нашій країні?

2. Які символи держави ти знаєш?

3. Які традиційні свята відзначаються в нашій країні?

4. Яка твоя рідна мова?

5. Яка столиця нашої країни?

6. З яких кольорів складається прапор нашої держави?

7. Яку назву мала козацька держава, створена за дніпровськими
гирогами? _____
8. Який із найдревніших знаків є малим гербом України?

9. Автор слів гімну України.

10. Яка назва гімну України.

11. Як називалась перша слов'янська держава?

12. Як називається основний закон України?

13. Як звали сестру Кия, Щека, Хорива?

14. Які кольори державного прапора України?

15. Назвіть найбільшу святиню українського народу в музичній символіці.

16. Назвіть велике зібрання творів Т. Шевченка.

17. Назвіть композитора, який поклав вірші Чубинського, що стали гімном,
та музику?

18. Що означає слово «козак»?

19. Доповни речення. Україна – _____, _____, _____ держава. Главою нашої
держави є _____. Основний закон нашої держави є _____. Виконання

законів забезпечують _____ і _____. Народ обирає депутатів до _____.

Слова для довідок: Президент, Верховна Рада, Кабінет Міністрів, суверенна, демократична, правова, Конституція, Уряд.

20. Коли народилася молода держава Україна?

- а) 24 серпня 1992 року;
- б) 28 червня 1991 року;
- в) 24 серпня 1991 року.

Методика «Емоційна емпатія» (за І. Бехом)

Інструкція. У твердженнях у разі згоди поряд із номером поставте «+», у разі незгоди – знак «-».

Тест опитувальника

1. Якщо оточуючі знервовані, я зазвичай залишаюся спокійним.
2. Я втрачаю душевну рівновагу, якщо оточуючі чимось пригнічені.
3. Я рідко беру близько до серця проблеми моїх друзів.
4. Чужий сміх зазвичай передається й мені.
5. Я можу залишатися спокійним, навіть якщо всі навколо мене хвилюються.
6. Я засмучуюся, якщо бачу людину, яка плаче.
7. Коли друзі починають говорити про свої неприємності, я переводжу розмову на іншу тему.
8. Мені важко зрозуміти, чому дрібниці можуть так сильно засмучувати людей.
9. Якщо я бачу, що у когось із близьких погано на душі, то зазвичай не розпитую.

Опрацювання результатів і висновки.

По 1 балу нараховують за відповіді «так» на твердження 2, 4, 6 та за відповіді «ні» на твердження 1, 3, 5, 7, 8, 9.

Якщо опитуваний набрав 7-9 балів – у нього виражена емоційна чутливість до переживання інших людей, якщо від 4 до 6 – середній рівень емпатії, якщо від 0 до 3 балів – емоційна емпатія низька або не виражена зовсім.

Діагностична робота з ЯДС «Люди – багатство країни»

Дата _____ Прізвище,
ім'я _____

1. Серед усіх цінностей людини найважливішою є:

- А** здоров'я
- Б** безпека
- В** життя

2. Якості людини, за якими вона відрізняється від решти людей - ...

- А** чесність
- Б** унікальність
- В** милосердя

3. Напишіть, які риси характеру допомагають стати людині успішною:

4. Як запобігти небезпечним ситуаціям?

- А** передбачати наслідки
- Б** переходити дорогу в місці, де заведено
- В** дотримуватись правил безпеки

5. Що таке мораль?

- А** розказувати іншому, як не слід поводитись
- Б** правила поведінки, прийняті в суспільстві
- В** допомога в складних ситуаціях.

6. Назви права дитини, які ти знаєш.

- 1. _____
- 2. _____
- 3. _____
- 4. _____
- 5. _____

поліція

Якщо ви загубилися, то...

10. Який внесок у захист природи ви зробили особисто, разом з класом, родиною?

Конспект уроку з інтегрованого курсу «Я досліджую світ»
«МОЯ РОДИНА»

Тема: Моя родина

Мета: Формувати поняття «родина», «рід» бажання берегти родинні зв'язки, сприяти усвідомленню про сім'ю, родину як осередок любові, взаємодопомоги та відповідальності; вчити учнів складати родовідне дерево; розвивати пізнавальний інтерес до дослідження історії свого роду; виховувати шанобливе ставлення до батьків та своїх родичів.

Обладнання: комп'ютер; картки із зображенням сім'ї; кросворд; казка «Золота куля»; картки із прислів'ями; зображення родовідного дерева; пісня «Моя сім'я»; підручник «Я досліджую світ».

№ з/п	Приклади навчальної діяльності	Очікувані результати учіння	Індекс конкретного очікуваного результату
I.	Ранкова зустріч. Привітання. Новини дня	З увагою сприймає усні репліки учителя й однокласників й доречно реагує на усну інформацію в діалозі Сприймає монологічне висловлення (казку, вірш, розповідь про події з життя або про спостереження за чимось /кимось) для наведення аналогічних прикладів з власного досвіду Об'єднується з іншими дітьми у групу для навчання та гри Пояснює, які почуття пов'язують його / її з близькими людьми, висловлює припущення про те, чим вони зумовлені	МОВ МОВ СЗО ПО
II.	Кросворд «Ми – одна родина»	Розвиває навички письма Об'єднується з іншими дітьми у групу для навчання та гри Відображає відповіді на запитання за допомогою спеціальних знаків і символів Малює графічними матеріалами, фарбами	МОВ СЗО СЗО МИО
III.	Тематичне малювання «Портрет сім'ї»	Малює графічними матеріалами, фарбами Уживає відповідну до ситуації спілкування лексику і несловесні засоби (жести, міміка тощо)	МИО МОВ
IV.	Інтерактивна вправа	Ставиться з повагою до інших осіб, їхнього походження	СЗО

	«Асоціативний куп»	Обґрунтовує свої вподобання Розмірковує якими рисами володіє сім'я.	МОВ ГІО
V.	Читання та обговорення казки «Золота куля»	Сприймає монологічне висловлення казки, розповідь про події з життя або про спостереження за чимось /кимось/) з метою відповіді на запропоновані запитання Відтворює репліки персонажів з казок Пояснює функції та значення батьків для кожної людини	МОВ МОВ СЗО
VI.	Обговорення проблемного запитання «Що людині дає сім'я?»	Висловлює свою думку з приводу почутого або побаченого (тема тижня) Розповідає про власні почуття та емоції (про спостереження за чимось / кимось) Об'єднується з іншими дітьми у групу для навчання та гри	МОВ МОВ СЗО
VII.	Гра «Збери листочки». Лічба	Відображає відповіді на запитання за допомогою спеціальних знаків і символів Знаходить необхідні (суттєві) дані для виконання завдання Лічить за правилами лічби об'єкти навколишнього світу	СЗО МАО
VIII.	Робота з прислів'ями. Записування у «Щоденник вражень»	Записує тексти з 5-6 речень. З увагою сприймає усні репліки учителя й однокласників й доречно реагує на усну інформацію в діалозі Складає ціле із запропонованих частин Уживає відповідну до ситуації спілкування лексику і несловесні засоби (жести, міміка тощо)	МОВ ІФО МОВ
IX.	Вивчення і виконання пісні «Моя сім'я»	Співає дитячі пісні у відповідному настрої, характері. Пояснює важливість сім'ї	МІО СЗО
X.	Рефлексія.	Формулює запитання до батьків, інших родичів про історію родини	ГІО

ХІД УРОКУ

I. Ранкова зустріч

1. Привітання

Любі хлопчики й дівчатка!

Ви – маленькі янголятка!

Добрий день, мої рідненькі,
поговорим спокійненько.

Ми сімейка невеличка

Усі друзі, я і ти.

Привітаємось, щоб личка

— Я люблю свою сім'ю тому, що в ній мені затишно. А ти?...

– Розгляньте хмари слів:

82

- А у ваших мам і татусів теж є батьки. Як ви їх називаєте?
- Але ваші бабусі і дідусі теж колись були маленькими. І у них теж були свої батьки. А ви знаєте, як повинні їх називати? (прабабусі і прадідусі).
- А у них теж були батьки – ваші прапрабабусі і прапрадідусі. Отже, всі, - бабусі, дідусі, прабабусі і прадідусі, прапрабабусі і прапрадідусі, їхні батьки і батьки їхніх батьків – це ваш рід.

Група близьких родичів (чоловік, дружина, батько, мати, діти та ін.), що проживають разом(сім'я).

Група людей, що складаються з батьків, дітей, онуків і близьких родичів, які живуть разом(родина).

Ряд поколінь, що походять від одного предка (рід)

Робота над віршем Н. Чемерис «Що таке сім'я?»

Розкажу вам, друзі, я,
 Що таке моя сім'я.
 Разом дружно проживаємо
 І пісні про це співаємо.
 Люба матінко моя —
 Як пишаюсь нею я!
 В неї рук золотії.
 Серцем кожного зігріє.
 Тато сильний і завзятий —
 Він господар в нашій хаті.
 Все майструє, все ладнає,
 Бо для всього хист він має.
 Дід і бабця - у пошані,
 Вони праці ветерани.
 Всіх онуків міцно люблять.
 І як пташенят голублять.
 Є у мене ще й брати —
 Кращих в світі не знайти.
 Ось і вийшло всіх сім «я»
 Знайте, це моя сім'я.

Сім'я – це сім Я – дві бабусі, два дідусі, тато, мама і дитина. (це лише історія слова сім'я, а насправді склад сім'ї може бути іншим. Сім'ї – вони, як люди: всі різні).

б) читання і розучування чистомовки:

Чистомовка

Ат-ат-ат — мама, тато, брат.
 Ра-ра-ра — я й мала сестра.
 М'я-м'я-м'я — це моя сім'я.
 Ся-ся-ся — а якщо бабуса
 Усь-усь-усь — і старийдідусь,
 Ки-ки-ки — дядьки і тітки,

На-на-на — то це родина.

2. Новини дня

Оберіть помічника дня і попросіть його подати інформацію за допомогою піктограми або шаблону про дату, назву тижня, погоду.

II. Кросворд «Ми – одна родина»

Розв'яжи кросворд, вписуючи слова, що називають членів твоєї родини.

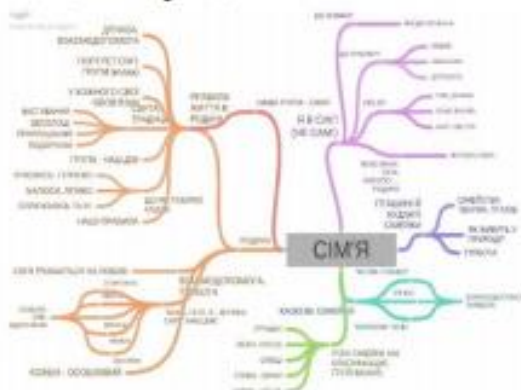
Розфарбуй малюнки, які допоможуть тобі у виконанні завдання.

Додаток 2

1. З ним ніколи не сварюся, іграшками поділюся.
Буду з ним дружити, гратись, бо це мій рідненький ... (братик)
2. Добрий, дуже справедливий, біля нього ми щасливі.
Знає, вміє він багато, гордимось, це наш ... (тато)
3. Він чимало літ прожив, на повагу заслужив.
Для матусі він – татусь, а для мене він -.... (дідусь)
4. Хитрі очі, дві косички, у веснянках ніс та щічки.
Непосида невеличка називається (сестричка)
5. Пестить, ніжить і голубить, розуміє, дуже любить.
Я до неї пригорнуся, бо вона моя ... (бабуся)
6. Дуже щира і ласкава для дочки і сина (мама)

III. Складання інтелект-карти:

Діти працюють в групах

- Обговорення у колі (діти демонструють свої зображення і називають де хто зображений)

IV. Інтерактивна вправа «Асоціативний куп»

- З чим асоціюється слово сім'я? (Кожен учень отримує смужку паперу і може самостійно написати слово яке асоціює сім'ю).

Додаток 3

Складання речення із словом СІМ'Я.

V. Читання та обговорення казки «Золота куля»

Казка «Золота куля»

В одній далекій чарівній країні жили Король і Королева. Вони мали палац і вірних слуг. Вони дуже любили одного і мріяли про дитину.

Через деякий час у Короля і Королеви народився син. Він виріс дуже швидко. Малюк був маленьким сонечком для всіх, хто жив у палаці. Його навчали наймудріші вчителі, а він був уважним учнем. Маленький принц любив бавитися у садку, слухати, як співають пташки, спостерігати за тваринами.

Минав час. Принц виріс і став розумним, сильним, добрим і красивим юнаком. Він відчував потребу мандрувати світом, подивитися, які люди є в інших країнах, яке у них життя. Принц сказав про своє бажання батькам. Король і Королева засумували, дізнавшись про його намір. Та вони розуміли, що це дуже важливо для їхнього сина, і благословили його на далеку путь. На прощання Король із Королевою доли сину Золоту Кулю:

«Візьми із собою. В ній уся наша любов до тебе і та радість, яку ти нам приносиш». Принц подякував батькам, узяв Золоту Кулю і поклав її до кишені дорожньої куртки, поближче до свого серця.

Принц вирушив у дорогу. Він об'їхав багато країн, познайомився з різними людьми, побачив багато цікавого. Та скрізь, де б він не був, його зігрівало тепло Золотої Кулі.

Одного разу він їхав полем. Навколо нього літали метелики. Співали птахи – вони раділи, що через їхнє поле їде Прекрасний Принц. Пахло квітами та ягодами. І раптом на пагорбі він побачив Красивий Палац. Щось відказувало Принцу, що йому дуже важливо поїхати саме туди. І він скерував свого коня по стежині, що вела до Палацу. Коли Принц зайшов усередину, то був вражений величиною внутрішнього оздоблення Палацу. Все тут було зручно і красиво, немов хтось будував цей Палац саме для нього.

Золота Куля, Яка весь час була коло його серця, затремтіла. Принц відчував тепло і зрозумів, що в цьому палаці він знайде щось дуже важливе для себе. Він пішов далі легкою і впевненою ходою: з любов'ю в серці та радістю в душі.

Обговорення казки

- Про що йшла мова в казці (про сім'ю, батьківську любов, турботу, ласку, любов сина до своїх батька й матері).
- Чому принц, коли поїхав з дому, почував себе так впевнено?
- (важливо звернути увагу дітей на тому, що в «золотій кулі» була зосереджена вся батьківська любов, турбота, ніжність, доброта і ласка)

VI. Обговорення проблемного запитання «Що людині дає сім'я?»

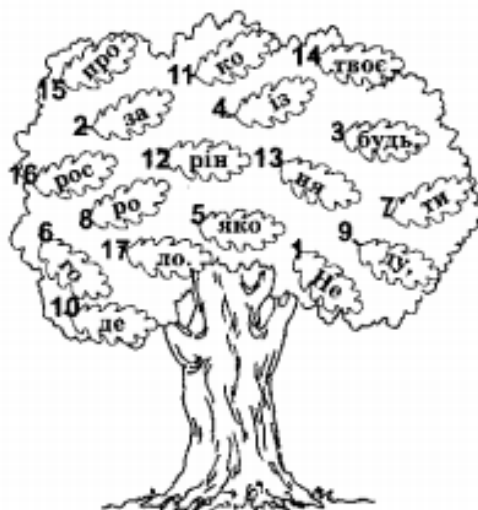
Об'єднайте дітей у групи і запропонуйте обговорити такі запитання:

- Чому добре мати сім'ю?
- Чому для тебе важлива твоя сім'я?
- Як відчуваєте ви себе у сім'ї?
- Як живуть діти, у яких сім'ї немає?

VII. Гра «збери листочки». Лічба

- Збери листочки за порядком і запиши вислів.
- Порахуй листочки від меншого числа і до більшого і навпаки.
- Порахуй членів своєї сім'ї.
- Порівняй в кого найбільше членів сім'ї, а в кого найменше.

Додаток 4

Не забудь із якого ти роду, де коріння твоє проросло.

VIII. Робота з прислів'ями. Записування у «Щоденник вражень».

Робота в парах

Склади частини прислів'їв і запиши у щоденник вражень. Поміркуй над їх змістом.

Яке коріння,	нема переводу.
Є рід	таке й насіння
Який рід,	такий і приплід.
У нашого роду	буде й о бід.

1. Що означають ці прислів'я? (Діти висловлюють свої думки)
2. Учні виконують індивідуальне завдання – записати за допомогою писаних чи друківаних літер, малюнків, позначок імена членів своєї родини.

IX. Вивчення й виконання пісні «Моя сім'я»

Виконання пісні «Моя сім'я»

Потрібно наголосити, що під час виконання пісні потрібно відобразити рухами, мімікою настрій, характер пісні.

«Моя сім'я»

1. Тато любить мене, мама любить мене.

В нашій домі завжди світла радість живе.

Добре разом усім і щасливий наш дім.

Ми чудова сім'я знаю я, знаю я.

Приспів

Ми-щаслива сім'я,

Тато, мама і я.

Тато, мама і я,

Ми-щаслива сім'я

2. Тата я обійму, маму я обійму.

Поцілую я їх і тихенько скажу:

«Хочу я, щоб завжди ви зі мною були,

Ми чудова сім'я, знаю я, знаю я.»

Приспів(повтор.)

X. Рефлексія.

Запропонуйте всім заплющити очі. До учнів зверніться такими словами.

- Заплющте очі. Уявіть у своєму серці вогник добра, ніжності, любові. Уявіть як він збільшується і свою усю цю теплоту передає своїм рідним.

- Пригадайте, що сьогодні приємного і корисного відбулося, що вам запам'яталося найбільше?

-Запропонуйте учням разом з батьками заповнити або намалювати дерево

родини. І під час малювання важливо познайомити дітей із життям бабусь, дідусів, розказати про традиції, які притаманні в родині.

Додаток 6

«МОЯ КРАЇНА – УКРАЇНА»

Тема. Моя країна – Україна. Мандрівка Україною, про яку ти мрієш.
Карта України.

Мета: дати учням первинне уявлення про Україну як державу, про усвідомлення своєї приналежності до України; розповісти про столицю України, про гори, моря і річки; дати учням уявлення про карту України та умовні позначення на ній рівнин, гір, річок, морів; учити знаходити на карті України рівнини, гори, водойми; сприяти розвитку спостережливості, мислення, уяви, пам'яті, активності; виховувати громадянські почуття, любов до Батьківщини.

I. Вступ

Організаційний момент

1. Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

річки, озера) зображують на карті синім кольором; гори — коричневим; рівнини — зеленим кольором.

2. Робота над фотографіями

Учні розглядають фотографії різних куточків України, складають речення.

- Чим багата Україна?
- Якого кольору пшениця, зерно?
- Щоб родила пшениця, що потрібно?
- Якого кольору мирне тихе небо?
- Ми живемо в Україні. Це наша держава, це наша Батьківщина.

Батьківщина — це земля не лише ваших батьків, але й дідів й прадідів. Батьківщина — це край, де здавна звучать наша рідна мова і материнська пісня. Наша Батьківщина зветься Україною. Україна — це безкраї лани пшениці, квітучі поля льону, вишневі сади. Це гори Карпати і шахти Донбасу. Це широкий Дніпро-Славутич, що несе свої води в Чорне море. Україна — це і той край, де ви живете і зростаєте. Україна славиться хлібом, пшеницею. В Україні Чорне й Азовське моря, багато річок, на яких ви відпочиваєте. Україна — мирна країна, її народи хочуть жити в мирі й злагоді.

- Як називається наша держава?
- Чим багата Україна?
- Які гори є в Україні?
- Які моря є в Україні?
- Яка річка протікає через усю Україну?
- Яке місто є столицею України

Учні розглядають фотографії, складають речення про пам'ятні місця Києва.

3. Фізкультхвилинка

Україна,	(Діти розводять руки в сторони.)
Рідний край,	(Піднімають руки догори.)
Поле, річка,	(Повороти тулуба з розведеними в сторони
руками.)	
Синій гай.	(Присідання.)
Любо стежкою йти	(Ходьба.)
Тут живемо я і ти!	(Беруть одне одного за руки.)

Узагальнення й систематизація знань та вмінь учнів

4. Гра «Не помились»

- Що означають на карті різні кольори?
 - Блакитний — вода
 - Зелений — рівнини
 - Коричневий — гори
- Я показуватиму малюнки, а ви — колір, яким цей предмет

5. Робота за картою України

— Де існують країни без людей, міста — без будинків, ліс — без дерев, море — без води? (На карті)

— Для того щоб подорожувати картою, потрібно навчитися читати карту. Читати — це не означає читати тільки написи на ній. Потрібно розуміти й особливу мову карти — умовні знаки. До них належать різні кольори й інші позначки.

1) Знайдіть на карті блакитний колір. Що він означає? Назвіть декілька морів.

2) Знайдіть на карті зелений колір. Що він означає? Назвіть об'єкт зеленого кольору. (Рівнина)

3) Знайдіть об'єкт коричневого кольору. Назвіть його. (Гори)

6. Тестування «Так чи ні?»

1) Зеленим кольором на карті позначені рівнини. (Так)

2) Об'єкти на карті показуй тільки пальцем. (Ні)

3) Блакитним кольором на карті позначена вода. (Так)

4) На карті України є океан. (Ні)

5) Коричневим кольором на карті позначені гори. (Так)

III. Заключна частина

Підсумок уроку

— Як називається наша Батьківщина?

— Чим вона багата і славна?

— Яким кольором зображують поверхню Землі?

— Яким кольором на карті позначені гори? (Коричневим)

— Яким кольором на карті позначені рівнини? (Зеленим)

— Яким кольором на карті позначені моря й океани? (Блакитним)

1. Творча вправа «Скажи своє слово про Україну»

— Розкажіть, якою ви хочете бачити нашу державу. Що для неї можете зробити сьогодні?

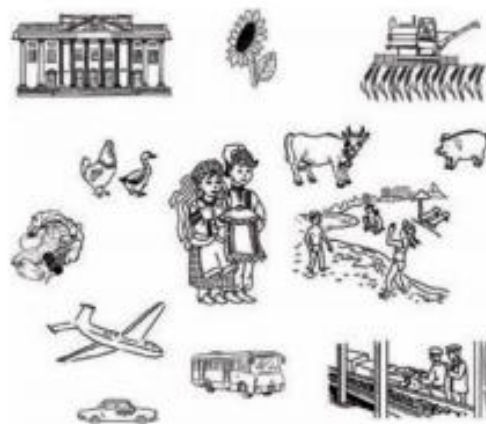
Учитель пропонує учням працювати у «Колі», що дає можливість усім присутнім на уроці дітям дати свій варіант відповіді, хоча під час цієї форми роботи відповіді обов'язково повторюватимуться.

Удома учні малюють ілюстрації на тему «Ми любимо свою Україну».

— Щоб Україна стала прекрасною державою, ви маєте дбати про її зміцнення й процвітання. Ваша любов до України виявляється у старанному навчанні, повазі до людей праці, до українських традицій, любові до природи.

2. Робота за малюнками

— Чим славиться Україна? Розкажіть, розфарбуйте картинки.

Учні розглядають малюнки, називають їх, складають речення про те, чим славиться Україна.

— Батьківщина багато означає для кожного з нас. Це, передусім, місто або село, де ви народилися. Рідним краєм ми називаємо місце, де минуло наше дитинство. Батьківщиною українці називають Україну — країну, у якій разом живуть.

Усі жителі Землі складають світову спільноту землян. Отже, кожен із нас є водночас членом суспільства свого міста або села, громадянином України і землянином.

— Назвіть рідні вам місця.

- Моє рідне місто (село) _____.
- Моя Батьківщина _____.
- Моя планета _____.

3. Виготовлення лепбуку на тему « Моя країна – Україна!»:

